

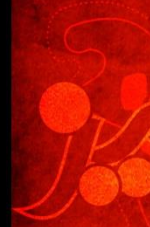
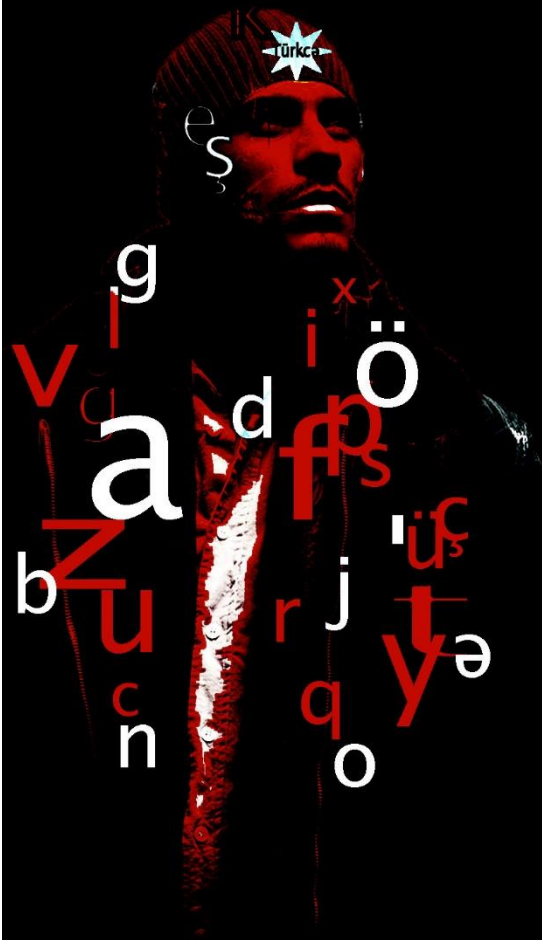
اورمو بيليم يوردونون اؤيرنجي سل، توپلومسال، يازينسال، بيليمسل و ايدمان درگيسي

اورمو بيليم يوردونون

بئشينجي ايل - اون بيرينجي سايب

۱۳۹۴ - جي گونش ايلي - بوغا (گون) آبي

نشریه دانشجویی فرهنگی، ادبی، هنری، علمی و ورزشی
 دانشگاه اورمیه
 امتیاز بیهوشی: احسان سلماسی
 سور و ملو مودور: یاسر رنجیری
 باش یازار: ندا مقرب
 گرافیک و دوز نامه: احسان سلماسی
 تلفون: ۰۹۳۷۸۹۶۲۶۷۶
 وبلاگ: www.urmudenizi.arzublog.com
 ایمیل: urmudenizi@gmail.com
 فیسبوک آدرسی: www.facebook.com/deniz.dergisi

دونن   بوگون   یارین

۱۷ بابک خرمدين

۲۰ آذربایجان چای لاری

۲۱ آشیق، هنر و صنعت آشیقی

۲۳ از چهره‌های خون‌آلود تا خون دل...

۲۵ TRT

۲۶ ساوجیق

۲۷ شئعر

۲۹ Dil bilgisi

۱ اؤن سؤز

۲ صیانت از حق آموزش به زبان مادری

۴ منیم دونیام سؤزجوکلرله اولوشور

۶ بررسی لایحه بودجه ۱۳۹۴ کل کشور

۸ مجسمه فردوسی و چراهای بی جواب

۱۰ آتاتورک

۱۲ نقش زبان مادری در بحران هویت قومی

۱۴ افغانستان تورک‌لری

اۋن سۆز

دنيز درگىسى نىن داھا بىر يئنى سايىسى ايله سىزىنلە يىك. بو سايىمىز يازى لارى ان چوخ دىل و اونون چئورەسىنى قاپسايىر. كئچمىش سايى لاريمىزدا اولدوغو كىمى، مىللى وارليغىمىز آذربايجان توركجهسى نىن دىرچلىشى و اونو قوروياراق يوكسلىشى يولوندا اليمىزدن گلنى اسيرگە مەمك، بىزىم ايلكىن آماج لاريمىزدان بىرى اولموشدور. قونولارىمىزىن دا آماجىمىز دوغرولتوسوندا سئچىلىپ يازىلماسى دوغال و طبيعى دىر.

درگىمىزىن اۋىرنجى سىل اولدوغوندىن دولايى، بو درگىدە يايىلانان يازى لار دا اولابىلدى يىنجه اۋىرنجى سىل اولمالىدىر. باشقا سۆزلە، بىزجە اۋىرنجى سىل آدلانان بىر درگى نىن بازارلارى نىن اۋىرنجى اولماسى، يئترىنجه اۋنملى دىر. بونلا ياناشى، درگىدە كى يازى لار يىن گۆتور - ياپىشىدىر اولماماسى، درگى نىن تام آنلامىندا اۋىرنجى سىل اولدوغونو ساغلايار. بو ندنلە يازى لار يىن گۆتور ياپىشىدىر اولمادىغىيلا بىرلىكدە، اۋىرنجى سىل اولمالارىنى دا وورغولاييرىق.

آردىچىل «دىل بىلگىسى» بۆلومونە گلدىكدە دئمەلىدىر، ۱۰- جو سايىمىزدا بو بۆلومون قورولوشو دىيشىلەر ك آذربايجان توركجهسى نىن دىل بىلگىسى قاپساملى بىر بىچىمدە لاتىن و عرب كۆكنلى اليفبالار يىمىزلا يايىنلانمىشىدىر. آنجاق بو سايىمىزدا «دىل بىلگىسى» نىن بو يوتونا باخاراق، ائله جە دە درگى بىچىمى نىن دىيشىلمەسىندىن دولايى، يازى نىن يالنىز لاتىن كۆكنلى اليفبا ايله اولانى نىن وورولماسى اويغون گۆرولدو.

يئنى دۆولتىن ايش باشىنا گلدى يىندە، اۋىرنجى لار آراسىندا ايلك گون لار، بىلىم يوردوندا دىيشىكلىكلرىن اولدوغونا بئله اينانان لار اولموشسا دا، گئتىدكجە بو دىيشىكلىكلرىن بىر سورە لى و نچە گونلوك اولماسى آيدىنلاشمىشىدىر آرتىق. دئمك، اورمو بىلىم يوردوندا، اۋىرنجى لار اوزرىنە اولان باسقى لار دئىيل، يالنىز جا يئتكىلى لار دىيشىلمىشىدىر. بئله كى، قىسا بىر سورە بوش اۋتوردو كدن سونرا، درگىچى لار اوزرىنە اولان سىخمالار، يئنه دە اسكىسى كىمى اۋز وارليغىنى سوردورمكدە دىر. درگى ايش لرىلە ايلگىلى و ايلگىسىز (!) سوروملولارىن ندنسىزجە سىنە هر يازىيا ايليشمە لرى نىن آرتىريلماسى؛ ائله جە دە، درگى نىن يايىنلانماسى اوچون وئرىلن تىراژ بون لارى نىن آزالدىلماسى، درگى سوروملولارى اوزرىنە اولان باسقى لاردان سۆز آچمامىزىن ندنى اولموشدور.

و سونوندا دنيز درگىسى نىن سايىن اوخوجولارى! درگىمىزىن گئتىدكجە گلشمەسىندە، سىزىن باخىش و اۋنرى لرىنيزىن دە اتكىسى دانىلماز دىر. بو اوزدن درگىمىزىن گلجك سايى لارىندا سىزىن اينجلەمە و گۆندرى لرىنيزى گۆزلە يىرىك. اۋىرنجى لرىمىزدن ايسە بىزىملە آماجداش اولان هر بىر آرخاداشى، درگىدە بىرلىكدە چالشماساغا چاغىريرىق. آرتىرمالى يىق، ايلگى كۆر بولرىمىز درگى نىن سوروملولار تانىتىمى بۆلوموندا گئتىريلمىشىدىر.

سايغى لار يىملا
سوروملو مودور

صیانت از حق آموزش به زبان مادری؛ صیانت از کرامت انسانی و وظیفه دولت‌ها

عزت‌الله قلیزاده

انسان به واسطه‌ی ذات ارزشمندش دارای کرامت و منزلتی است که همواره در پی حفظ آن و محترم شمرده شدن برآمده است؛ از همین رو هم، توجه جدی به حقوق انسان‌ها و وضع قوانین جهت صیانت از حقوق او ضروری بوده است. در طول تاریخ بشر توجه یا عدم توجه به حقوق منشا بسیاری از تحولات گشته است به گونه‌ای که صلح، امنیت و تعامل ثمره‌ی توجه و جنگ، نا امنی، نفرت و عدم اعتماد ثمره‌ی عدم توجه به حقوق انسان‌هاست.

انسان‌ها و جوامع انسانی برای احقاق حقوق و حفظ کرامت و ارزش انسانی خود راه سخت و پر پیچ و خمی را پشت سر گذاشته‌اند و مسیر به مراتب سخت تری نیز در پیش رو دارند؛ تلاش‌هایی که با توجه به برهه‌ی زمانی و شرایط مکانی از تلاش برای احقاق حقوقی همچون حق حیات تا حقوقی همچون حق آزادی بیان، دسترسی آزاد به اطلاعات، آزادی در انتخاب دین، آموزش به زبان مادری و ... متغیر بوده است. توجه به سیر زندگی اجتماعی بشر نشان می‌دهد که با افزایش آگاهی‌ها انسان با ابعاد و زوایای بیشتری از حقوق آشنا شده و در جهت نیل به آن‌ها گام برداشته است. آنچه موضوع را پیچیده تر و شرایط را سخت‌تر می‌کند، نوع برخورد حکومت‌ها و سایر عناصر تاثیرگذار بر زندگی اجتماعی همچون رسانه‌ها می‌باشد که با پیوند زدن حقوق بدیهی بشری با منافع سیاسی خود یا در انحصار گرفتن تمام یا بخش عظیمی از ابزار آگاهی‌بخش، می‌توانند اصطکاک شدیدی در تحقق این حقوق ایجاد نمایند. البته عکس این امر نیز صادق است؛ به طوری که حکومت‌ها و عناصر تاثیرگذار گفته شده می‌توانند پاسبان حقوق انسانی شده و با ایجاد فضای مناسب جهت دسترسی آزاد به اطلاعات و تبادل آزادانه‌ی آن‌ها و زمینه‌سازی برای گسترش آگاهی‌ها، ملت‌ها را در شناخت حقوق خود و دیگران یاری ساخته و با دوری از اعمال تنگ‌نظرانه و تمامیت‌خواهانه، کمک حال انسان‌ها در احقاق حقوقشان شوند.

به طور کلی می‌توان گفت "حق" در حالت کلی آن، "حقوق" همچون پیکره‌ی ثابتی است که انسان به مرور زمان و با افزایش علم و آگاهی‌هایش، به شناخت بیشتری از آن دست یافته و در جهت تحقق آن گام برمی‌دارد. وظیفه‌ی دولت‌ها نیز کمک به مردم جهت شناخت حقوق و نیز عملی کردن آن‌ها است.

حق آموزش به زبان مادری و رسمیت آن از جمله حقوقی است که با به وجود آمدن نظام‌های حکومتی نوین اوضورت استفاده از زبان در سیستم‌های اداری و رسمی، گسترش سیستم‌های آموزشی نوین و نیز گسترش ابزار ارتباطات جمعی و رسانه‌ها، ضرورت تحقق آن در میان جمعیت‌های زبانی احساس شد.

مطالبه‌ی حق آموزش به زبان مادری خواسته‌ی مترقی است که هم از منظر زبان‌شناختی و چگونه زنده نگه‌داشتن و توسعه دادن زبان مادری در میان جمعیت زبانی و هم از مناظر دیگری چون عدالت، کرامت انسانی و ... می‌توان آن را بررسی کرد. حال اگر نگاهی به مقوله‌ی حق آموزش به زبان مادری در ایران ببینیم به راحتی می‌توان متوجه پایمال شدن این حق شد.

زبان‌های غیر فارسی در ایران
جایی در سیستم آموزشی و رسمی
ندارند و ملل غیر فارس‌زبان در محیط‌های

رسمی و آموزشی به اجبار زبان مادری خود را کنار می‌گذارند. تحلیل عملکرد رسانه‌های دولتی نیز آن‌ها را نه به عنوان عامل اصلی این معضلات بلکه به عنوان تشدید کننده آن معرفی می‌کند. این قبیل بی‌تدبیری‌ها منشا بسیاری از معضلات و مشکلات می‌گردد که در این جا مجال پرداختن به آن نیست.

اگر وظیفه‌ی دولت را صیانت از حقوق مردم در نظر بگیریم در مورد مسئله‌ی آموزش به زبان مادری دولت‌ها در ایران طی بیش از هشت دهه‌ی گذشته از وظیفه‌ی خود تخطی کرده‌اند؛ علاوه بر این که دولت هیچ برنامه‌ای برای احقاق این حق شهروندان در نظر نگرفته و اراده‌ای برای حل این مسئله از خود نشان نداده، بلکه در اکثر مواقع با سیاسی و امنیتی کردن مسئله، راه را برای حل آن بسته است. در مواردی نیز مطالبه‌ی احقاق حق آموزش به زبان مادری از طرف دولت و نهادهای مرتبط، منحصر به افراد و گروه‌های خاصی جلوه داده می‌شود تا بدین ترتیب آن را توجیهی برای سستی‌ها و اقدامات نادرست خود به کار گیرند؛ حال این که با فرض درست بودن این ادعا نیز هیچ دلیلی برای پامال کردن این حق و حقوق دیگر ملت وجود ندارد،

چرا که رسالت
دولت نه کتمان حقوق بلکه آشنا کردن مردم با حقوق خود و تلاش برای تحقق آن‌هاست.

منىم دونيام سۇز جوكلرله اولوشور

احسان سلماسى

بو گئىرچك حىكايه كور، ساغىر و دىلسىز اينسانىن ياشامىنا دايىر بىر حىكايه دىر. چوققكن گۇرونمز و دوپولماز بىر دونيا ايله اوغراشدى. سىسسىز قارانلىق لار ايجرىندە بۇيويوركن، داورانىش لارى و ياپدىغى ائىلملەر هئچ بىر ساغلام اينسانىن ياپدىق لارىنا بنزمىردى. سانكى هله دوشونمەيه باشلامامىشدى.

بو قىزىن دونيا گۇروشو و دوشونجەسى اونون ائوده يئرلشمىش نسنەلرە ال چكديكلرىندىن قايناقلاىردى. دئمك اونون اوچون جهان و بوتون آنلاملار، ائوين اشياسىندا چئورەلنمىشدى. آنجاق اونلاردا چوخو قاوارامسىز يوخسا يانلىش وارمىش بىلگى لار ايدى. اۇنجه «ائلتن» ين آتاسى اونو عاغىل خستە خاناسىنا گۇتورمەيى دوشونوردو اما سونرا قىزىنا دىل اۇيرتمك اوچون اوزمان اۇيرتمن گتىردى.

سونوجدا ائلتن آنلاشما بىچىمىنە گىرمك و اينسان اولماق سورەجىنى سۇزجوكلر و اونلاردا قاوارام لارى ايله تانىشدىقچا دوام ائتدى. دئمك جانلى وارلىق دىل اۇيرىندى بىندىن سونرا انسان دئيه آدلاندى. سۇزجوكلر بىرر- بىرر آيدىنلىق دامجى لارى كىمى ائلتن ين قارانلىغا دۇنموش دونياسىنا ايشىق ساچدى.

دوغانىن ائورىمىندە يئنى بىر قاتمان اولراق اورتايا چىخان اينسانىن، اۇزونو حئىوان لاردان آيىران و اينسانى اينسان ائدن ان اۇنملى اۇيه (عنصر) اولان دىل دىر.

يالنيز اينسان اۇزونە اۇزگو اۇزلىكلرىنى دوغوشدان سونرا بىر ايلين سونونا دوغرو قازانماغا باشلار و بو اۇزلىكلر آنجاق توپلومسال (سوسىيال) چئورەنن ائتكىسى آلتىندا اولوشور.

«هومبولوت» دىلين يالنيزجا يالين بىر آراج اولمايغىنى، دوشونجەنى يارادان بىر ائتكىنلىك اولدوغونو ايرەلى سورموشدور. چونكو بىر ايشارتلشمە يوخسا ايفادە آراجى اولراق دىل حئىوان لاردا دا وار. آنالىتىك فلسفەدە دوشونجە دىلين محصولو دور يعنى دىل بىزىم منلى يىمىز، دونيا گۇروشوموز و ايفادە طرزىمىزى بىچىملىشدىرير. دىل اۇنلەيىجى (مانع) رولونو بئله اوينايا بىلر. بىزىم اىستەدى يىمىز كىمى اۇز دوشونجەمىزى ايفادە ائدە بىلمەمە يىمىز و اىستەدى يىمىز كىمى چئورە گئىرچكىلى يى يانسىدا بىلمەمە يىمىز اۇزو دىلين بو اۇزلىق بىندىن آسىلى دىر.

دىل وارلىغىن ائوى اولدوغوندىن و دونيانى سىنىرلادىغىندىن دولايى تام ساحەلرە ائتكى بوراخىر آنجاق بازىمىزىن آردىندا دىلين كولتورلە توپلوما ايلشكىسىنى آراشدىريرىق.

دىل ايله كولتور ايلشكىسى

كولتور و دىل قاواراملارى نىن بىر بىرىلە سىخ- سىخىيا ايلشكىلى اولدوغو بىلنمكەدە دىر. دىل و كولتور آراسىنداكى بو ايلشكى، آنلام بىلمى سوبه سىندە، او دىلين سۇز وارلىغىندا ان بلىرگىن شكىلدە اۇزونو گۇسترمكەدە دىر. بىر دىلين سۇز وارلىغى، او دىلى دانىشان اولوسون گلە نكلرى، اينانچ لارى و ياشاما باخىش لارى حاققىندا گئىل بىلگى لر وئرىر. بو دندلە بىر اولوسون ياشايشىندا مئيدانا گلن دىشكىلىكلر او اولوسون دانىشدىغى دىلى و سۇز وارلىغىنى دوغرودان ائتكىلر. دونيايا آياق باسما، دونيايلا ايلشكى قورما اينسانى اۇتەكى جانلى وارلىق لاردان آيىران و اونو اۇزگور ائدن تَمَل اۇزلىك دىر. اينساندان باشقا هئچ بىر جانلى وارلىغىن بو آنلامدا دىلى دە بوخدور.

بررسی لایحه بودجه ۱۳۹۴ کل کشور مقایسه اعتبارات استانی

سجاد اصلانی

ریشه اصلی بودجه را باید در عامل سیاسی جستجو کرد. بودجه بعد از حکومت های پارلمانی به وجود آمد یعنی از زمانی که حق نظارت مردم به صورت کنترل درآمدها و هزینه های دولت توسط مکانیزم های نمایندگی دایر شد. در انگلستان نمایندگان ملت می خواستند درآمدها و هزینه های دولت را کنترل کنند و پارلمان مایل نبود بدون رضایت وی مالیات وضع شود و بدون کنترل آن، وجوه عمومی خرج شود و تصویب پارلمان ضرورت پیدا کرد تا آنجا که در قرن ۱۹ اراده قانون گذار در تنظیم و اجرای بودجه از ضروریات دموکراسی کلاسیک شناخته شد.

در ایران نیز با **انقلاب مشروطه** در زمینه بودجه قوانینی رواج یافت که عمدتاً از قوانین بودجه فرانسه نشأت می گرفت. بر طبق قانون اساسی و متمم آن ظاهراً مجلس محور قدرت قرار گرفت و تصویب بودجه به مجلس واگذار شد و به تدریج روند تکاملی خود را پیمود.

بودجه دولت از لحاظ حجم و عظمت بزرگترین سند مالی و از لحاظ اهمیت مهمترین عامل مستقل و پویا در سطح کلان اقتصادی است که جهت اداره و پیشرفت اجتماعی و اقتصادی کشور به کار گرفته می شود. از لحاظ فراگیری، گسترده ترین سطح را تا دورافتاده ترین نقاط کشور و پایین ترین افراد را در طبقات درآمدی جامعه پوشش می دهد. از لحاظ چگونگی تامین منابع درآمدی و مقدار و محل مصارف و مخارج و فاصله بین آنها نیز بودجه دولت همه ساله تأثیری عظیم و سرنوشت ساز بر عملکرد واقعی اقتصاد کشور دارد. از طریق بودجه کل کشور است که دولت می تواند بر سطح متغیرهای کلان اقتصادی از قبیل سطح پس انداز ملی، سرمایه گذاری ملی، تولیدات واقعی، مصرف کالا و خدمات، **اشتغال**، **تورم**، قدرت خرید ریال و ارزش خارجی آن و... تأثیر بگذارد. به همین مناسبت بودجه دولت به عنوان ابزاری قوی که بیش از هر ابزار دیگری قادر است نقایص و کاستی ها و بی **عدالتی های اقتصادی جامعه** را برطرف سازد نگاه کرد. در عین حال اگر از آن درست استفاده نشود و یا اینکه با **دقت تهیه و تنظیم نشود**، و یا اینکه دایماً کسری داشته باشد و این کسری ها از محل استقراض دولت از بانک مرکزی و یا اخذ تسهیلات از سیستم بانکی و یا به جریان انداختن پول بیشتر از نیازهای واقعی کشور تامین شود خود به **بزرگترین عامل تورمی** و منفی و مخرب به حال مردم و اقتصاد کشور و قدرت خرید پول ملی تبدیل خواهد شد.

بودجه جاری دستگاه های دولتی با توجه به عواملی چون: تعداد پرسنل، مساحت و تعداد ساختمان های اداری، تعداد وسایل نقلیه و دیگر امکانات و تجهیزات دستگاه دولتی تعیین می گردد. بودجه عمرانی دستگاه های اجرایی نیز با توجه به نیاز مالی طرح هایی که از قبل آغاز شده و طرح هایی که قرار است در سال بعد آغاز شود تعیین می گردد. **در تعیین بودجه جاری و عمرانی قدرت سیاسی و قدرت چانه زنی دستگاه اجرایی عامل تعیین کننده ای است.**

مرحله رسیدگی به بودجه در مجلس، فرصتی است که همه مسایل مملکتی مطرح شود و مورد بازبینی قرار گیرد. مجلس بهترین راه تحقیق و تفحص را از همین جریان بودجه می تواند در اختیار داشته باشد و می تواند با تغییر و تبدیل ارقام بودجه بر اساس مصالح کشور تحولات بسیاری را به وجود آورد. زمام دولت در واقع از طریق بودجه در اختیار مجلس است. اما مسئله ای با این اهمیت معمولاً در فرصت کوتاهی از مجلس می گذرد. گویا رسم بر این باشد که اواخر هر سال و با شتاب بسیار زیاد بودجه جمع و جور شود و از مجلس بگذرد!

دیز درگیسی - بشینجی ایل - اون بیرنجی سای

۷

جدول ۸. سهم هر استان از اعتبار طرح‌های استانی ویژه مصوب قانون

ردیف	استان	مبلغ	سهم از کل	ردیف	استان	مبلغ	سهم از کل
۱	تهران	۳,۲۴۱,۹۶۸	۷/۸	۱۷	سیستان و بلوچستان	۸۲,۱۸۰,۰۰۰	۲/۹
۲	فارس	۲,۱۸۸,۳۰۱	۷/۶	۱۸	کرمان	۷۹۷,۲۰۰	۲/۸
۳	ایرستان	۱,۸۹۷,۸۰۰	۵/۶	۱۹	کهگیلویه و بویراحمد	۷۸۱,۳۲۰	۲/۷
۴	ارسیل	۱,۴۴۸,۷۲۶	۵/۰	۲۰	چهارمحال و بختیاری	۷۴۳,۰۰۰	۲/۷
۵	گیلان	۱,۴۱۵,۲۰۰	۴/۹	۲۱	سمنان	۴۱۷,۰۰۰	۲/۱
۶	اصفهان	۱,۳۵۷,۵۰۰	۴/۷	۲۲	یزد	۵۴۱,۸۰۰	۱/۹
۷	خوزستان	۱,۳۳۳,۸۴۰	۴/۶	۲۳	بوشر	۴۶۰,۰۰۰	۱/۴
۸	خراسان رضوی	۱,۳۳۰,۸۲۱	۴/۶	۲۴	مرکزی	۴۲۷,۰۰۰	۱/۵
۹	گنستان	۱,۲۴۴,۵۰۰	۴/۳	۲۵	مازندران	۳۹۰,۹۶۴	۱/۴
۱۰	آذربایجان شرقی	۱,۲۶۱,۵۴۴	۴/۰	۲۶	ایلام	۳۸۸,۰۰۰	۱/۴
۱۱	آذربایجان غربی	۱,۰۵۸,۸۳۲	۳/۷	۲۷	قم	۳۸۸,۰۰۰	۱/۴
۱۲	هرمزگان	۹۸۳,۳۰۰	۳/۴	۲۸	قزوین	۳۴۷,۰۰۰	۱/۴
۱۳	گرمستان	۸۹۹,۸۱۰	۳/۱	۲۹	خراسان شمالی	۳۴۴,۰۰۰	۱/۴
۱۴	گرمستانه	۸۹۸,۱۴۴	۳/۱	۳۰	خراسان جنوبی	۲۹۰,۴۴۰	۱/۰
۱۵	زنجان	۸۶۴,۳۰۰	۳/۰	۳۱	البرز	۱۸۳,۳۰۰	۰/۶
۱۶	همدان	۸۳۷,۰۰۰	۲/۹	جمع		۳۸,۷۰۶,۸۲۹	۱۰۰

نمودار (۲) - مقادیر شاخص توسعه انسانی استان‌ها با استفاده از روش سازمان ملل

به نظر می‌رسد تفاوت بین شاخص توسعه انسانی بین استان‌ها زیاد است که دلیل عمده آن تفاوت در درآمد سرانه و شاخص بهداشت می‌باشد. استان آذربایجان غربی در رتبه ۲۶ توسعه انسانی قرار گرفته است و جزو کم‌توسعه‌یافته‌ترین استان‌های کشور محسوب می‌شود و از لحاظ شاخص‌هایی مانند سلامت، درآمد سرانه، آموزش وضعیت نامناسبی دارد. نکته قابل توجه اختصاص ۲۵٪ از کل اعتبارات مربوط به طرح‌های چهار استان توسعه یافته‌ی تهران، فارس، اصفهان و خراسان رضوی بوده است.

ماده ۱۸۰ قانون برنامه پنجم توسعه-در راستای تحقق اصل چهل و هشتم (۴۸) قانون اساسی، سیاست‌های کلی و جهت حصول به اهداف چشم انداز و به منظور استفاده متوازن از امکانات کشور و توزیع عادلانه و رفع تبعیض و ارتقاء سطح مناطق کمتر توسعه یافته و تحقق پیشرفت و عدالت، دولت مکلف است در توزیع منابع عمومی و یارانه سود تسهیلات به نحوی عمل نماید که فاصله شاخص برخورداری شهرستان‌ها با کمتر از سطح متوسط کشور در پایان برنامه چهارم در بخش‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیربنایی و امنیتی در هر سال برنامه حداقل ده درصد (۱۰٪) به سطح یاد شده نزدیک شود. معادل سه درصد (۳٪) از اعتبارات بودجه عمومی دولت در قالب ردیف‌های مشخص برای مصارف معین در بودجه سنواری در اختیار معاونت قرار می‌گیرد تا در راستای اهداف فوق توزیع و هزینه شود. (طرح اصلاح

ماده (۱۸۰) مصوب (۹۳/۷/۲۸) در حالی که در بودجه ۹۴ این مقدار ۲/۲۷٪ در نظر گرفته شده است.

جدول ۱۴. بررسی اعتبارات موضوع ماده (۱۸۰) قانون برنامه پنجم توسعه

ردیف	استان	اعتبارات استانی (مجموع کل اعتبارات استانی)	اعتبارات استانی و استانی ویژه موضوع ردیف (مجموع کل اعتبارات استانی)	جمع کل اعتبارات (ماده ۱۸۰)	سهم هر استان از اعتبارات (ماده ۱۸۰) بدون اعتبارات (ماده ۱۸۰) استانی (درصد)
۱	سیستان و بلوچستان	۵۰۹,۰۰۰	۱,۳۳۰,۰۰۰	۵,۵۴۱,۰۰۰	۹/۲
۲	فارس	۲,۱۸۸,۳۰۱	۱,۱۳۴,۰۰۰	۴,۵۴۱,۱۵۰	۴۸/۹
۳	کرمان	۳۹۹,۶۵۰	۹۷۲,۰۰۰	۳,۹۹۱,۶۵۰	۱۰/۰
۴	خوزستان	۲۳۲,۷۵۰	۱,۱۰۰,۰۰۰	۳,۷۸۷,۷۵۰	۵/۶
۵	خراسان رضوی	۲۳۲,۴۵۰	۷۹۷,۴۰۰	۳,۳۴۰,۰۰۰	۵/۱
۶	مازندران	۲۳۳,۶۰۰	۷۵۶,۰۰۰	۳,۱۳۹,۰۰۰	۷/۷
۷	آذربایجان غربی	۲۳۴,۸۰۰	۷۱۱,۰۰۰	۲,۹۱۴,۸۰۰	۸/۴

نکته قابل توجه: اعتبارات ماده ۱۸۰ برای استان‌های توسعه یافته فارس و خراسان رضوی بیشتر از استان آذربایجان غربی است همچنین میزان اعتبارات استان‌های کرمان، خوزستان و مازندران. این در حالی است که رتبه استان آذربایجان غربی از نظر توسعه انسانی و تجزیه و تحلیل تاسیس و بر اساس شاخص ترکیبی توسعه اقتصادی وضعیت بدتری دارد.

عدم توجه به توسعه و گسترش قابلیت‌ها در استان‌های کمتر توسعه یافته در نهایت مشکلاتی مانند تمرکز جمعیت، ترافیک و آلودگی زیست محیطی را گریبان گیر شهرهای بزرگ کشور خواهد کرد همچنین برای مناطق کمتر توسعه یافته مشکلات اجتماعی و فرهنگی مانند بیکاری، افزایش جرایم و قاچاق کالا و مواد مخدر را در پی خواهد داشت. منابع: ۱- فراگرد تنظیم تا کنترل بودجه-اسفندپار فرج وند ۲- لایحه بودجه ۱۳۹۴ کل کشور ۳- قانون برنامه پنجم توسعه ۴- محاسبه شاخص توسعه انسانی استانها با استفاده از روش فازی-فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال دهم شماره ۳۷ ۵- تحلیلی بر شاخص‌های پراکندگی توسعه اقتصادی در استان‌های ایران مجله جغرافیا و برنامه ریزی محیطی، سال ۲۱، شماره مسلسل ۲۸، تابستان ۱۳۸۹ ۶- بررسی لایحه بودجه ۱۳۹۴ کشور. بررسی اعتبارات استانی (ویرایش دوم) معاونت پژوهش‌های اقتصادی شماره مسلسل ۱۴۱۰۴

مجسمه فردوسی و چراهای بی جواب

تیکان تپه‌لی

چندی است مسئله برچیدن مجسمه فردوسی از شهرستان سلماس و نصب مجدد آن در این شهر اذهان عمومی را مغشوش نموده و سوالات متعددی را در اذهان ملت آذربایجان به وجود آورده است. در دهه فجر سال ۱۳۹۳ بنا به درخواست شهروندان سلماس و به تصویب شورای شهر، مجسمه فردوسی از میدان فردوسی - یکی از میادین اصلی شهرستان سلماس - برچیده شده و به میدان "انقلاب" تغییر می‌یابد. چند صباحی نگذشت که اعتراض و پافشاری عده‌ای به ظاهر روشنفکر، منجر به نصب مجدد این تندیس در شهرستان سلماس شد. سایت رسمی شهرداری سلماس قدردانی خود را از این آقایان با این عنوان ذکر نمود: «از تمامی عزیزانی که به فرهنگ اصیل ایران اسلامی و مسائل شهری و زیبا سازی حساسیت خاص داشته‌اند و در امور شهری با خرد جمعی مشارکت می‌نمایند تقدیر می‌نماییم».

در این میان سوالاتی ذهن عمومی ملت آذربایجان را مشغول نموده است. چرا این آقایان اصرار به نصب مجسمه فردوسی در شهرهای آذربایجان می‌نمایند؟ در حالی که به جرات می‌توان گفت اکثریت این آقایان از نیازها و مشکلات شهری هیچ کدام از شهرهای آذربایجان خبر ندارند، پس هدف ایشان از نصب تندیس فردوسی در شهرهای آذربایجان چیست؟ آیا نصب مجسمه در این شهرستان دلایل فرهنگی و به قول شهرداری سلماس زیبایی سازی شهر را دنبال دارد یا با اهداف پشت پرده و افراطی‌گری که ریشه در آسیمیلاسیون و نژاد پرستی دارد، همسو می‌باشد؟

اگر ایشان با این عمل اهداف فرهنگی را دنبال می‌کند، چرا از نصب تندیس شاعران و مفاخر آذربایجان من جمله شهریار، فضولی، نسیمی، مولانا، ستارخان، پروفیسور هیئت، دکتر زریاب حمایت نمی‌نمایند؟ اگر بحث زیباسازی شهر مطرح است، چرا از سایر ابزارها جهت پیش برد و پیشرفت شهرسازی استفاده نمی‌کنند؟ چرا مفاخر و شعرای آذربایجان در مناطق فارس نشین و حتی اکثریت مناطق آذربایجان نصب نمی‌گردد؟ و در صورت نصب این تندیس‌ها در شهرستان‌های آذربایجان با اعتراض‌ها و افراطی‌گری یک عده روبه رو می‌شویم؛ این در حالی است که، تندیس‌های نصب شده مفاخر آذربایجان من جمله استاد بزرگوار اباصلت صادقی که از زبردستان خوشنویسی ایران می‌باشند از شهرستان تکان تپه (تکاب) که خود بزرگ شده این خطه بوده‌اند، برچیده می‌شود. اگر ایشان اهداف فرهنگی را دنبال می‌کنند چرا در قبال همچنین قضایایی سکوت می‌نمایند؟

«همه جای ایران سرای من است» شعاریست که نمک گفتار اکثر مسئولین گشته. اگر ایران یک کشور چند ملیتی یا به قولی چند قومیتی است و هیچ برتری بین ملیت‌ها وجود ندارد و ایران سرای تمامی ساکنان آن می‌باشد، پس احترام گذاشتن به حقوق تمامی ملیت‌ها و دفاع از فرهنگ و رواج فرهنگ آنان در تمام مناطق ایران واجب می‌باشد. ولی متأسفانه همچین اقداماتی صورت نمی‌گیرد. مگر تندیس اشخاص بارزی چون شهریارها و ستارخان‌ها در مناطق فارس نشین نصب گردیده که تمامی شهرستان‌های ما پر از تندیس‌های مشاهیر فارس زبان و تمامی کوچه-خیابان‌هایمان به اسامی آنان نام گذاری شده است؟

سرمایه گذاری و پیشرفت در استان‌های مرکزی صورت می‌گیرد در حالی که پافشاری برای نصب مجسمه‌ها، احداث ابر سدها، تخریب محیط زیست در آذربایجان. چرا در صورت اعتراض نمودن به برداشت یک مجسمه از یک شهرستان سران حکومتی عکس العمل مثبت نشان می‌دهند ولی اعتراض به تخریب محیط زیست و نابودی فرهنگ یک ملت و دفاع از حقوق پایمال شده این خطه سال‌ها و سال‌ها بی‌جواب مانده؟؟

منابع:

Tabnak.ir

Entekhab.ir

Salmas.ir

آتاتورک

علی درگهی

مصطفی کمال آتاتورک ۱۸۸۱ یلینده سئلانیکده (یونان شهری) دوغولدو. آتاسی علیرضا افندی آناسی زوبئیده خانیمدیر. اوخولونو سئلانیکده بیتیریب، ایستانبولدا حرب اوخولوندا اؤیره نيمه باشلادی. ۱۹۰۵- ده یوزباشی اولراق آکادئیمینی تاماملادی. مصطفی یا اوردو امرینده گؤرو وئرلیدی. ۱۹۱۲- ده بالکان ساواشیندا دیمئتوکا (اسکی بیر عثمانلی قصبه سی) و اندیرنه نین گئری آلیشیندا بؤیوک هیزمترلی گؤرولدو. ۱۹۱۴- ده بیرنجی دونیا ساواشی باشلامیش و عثمانلی ایمپاراتورلوغو ساواشا گیرمک زوروندا قالمیشدیر. انگلیس و فرانسه چاناققالانی اشغال ائتمکله تورکیه نین ساواشا سوخوب و مصطفی کمال پاشایلا قارشى قارشىیا گلدیلهر. مصطفی چاناققالادا بیر قهرمانلیق داستانی یازیب و اونلارا «چاناققالا گئچیلمز» دئدیردی. خاطرلامالیییق کی بو ساواشدا چوخلو آذربایجانلی دا شهید دوشموشدور. مصطفی تورک تورباغینی قوروماق اوچون، چوخ ساواشلارلا قاتیلیب و ساواشلاری اوغورلا بیتیردی. آتاتورکون بو موجدیله لری اونو بیر تورک سیمگه سینه دؤندردی. ۱۹۱۸- ده، ساواش بیتدیکدن سونرا یئنی بیر چاغداش دؤولت قورولماسی گؤزله نیلیردی، بئله کی ۱۳ ائکیم (مهر) ۱۹۲۳- ده آتاتورکون تکلیفیله جمهورییت ایداره سی قبول ائدیلدی و آتاتورکون «یورددا باریش، جهاندا باریش» کیمی سؤزلری اوزرینده یئنی دؤولت یوکسلمه یه باشلادی. آتاتورکون دوشونجه لرینى آراشتیرساق اؤزوموزو بیلیم دنیزینده بوغولموش گؤره جییک، آما بیراز اولموشسا دا آتاتورکون تورک و تورکلکله ایلگیلی دوشونجه لرینى آشاغیدا گتیریریک.

آتاتورکون تورکلوک ایله ایلگیلی سؤزلری:

«من هر شئیدن اؤنجه بیر تورک میلیتیچی سییم، بئله دوغولدوم و بئله اؤله جه ایم. تورک بیرلیی نین بیر گون حقیقت اولاجاغینا اینانجیم واردیر. من گؤرمه سم ده گؤز لریمی اونون رۇبالاری ایچینده پایدا جغام (باغلا یا جغام). تورک بیرلییینه اینانیرام، اونو گؤرورم و تاریخ یئنی فصیل لرینى تورک بیرلیی ایله اچاقدیر. دونیا راجاتلیغینی بو فصیل لر ایچینده گؤره جک. تورکون وارلیغی بو کؤهنه عالمه یئنی اوفوق لار اچاچاق، گونش نه دئمک اوفوق نه دئمک او زامان گؤروله جک».

آتاتورکون چاغداش دوشونجه لری باشقا اؤلکه لری ده سارمیش و اونو زیارت ائتمک اوچون چوخلو سیاست آدام لارینى تورکیه یه چکمیشدیر. ۱۹۳۴- ده رضا شاه آتاتورکله گؤرؤشمه سی نین آردیندا ایراندا یانلیش یول لارلا اولسا دا چاغداشلاشما نییتی ایله چوخلو دئییشیکلیک لر آپاردی. آتاتورکون انقلابی باشقا اؤلکه لری ن باغیمسیز اولما حرکت لری نده تأثیرلی اولموشدور. پاکیس تانین باش لیڈئری علی جناح بئله جه سؤیله ییر کی: «آتاتورک قارانیغین آراسیندا ایشیلدا یان و یئمپ- یئنی بیر قدر یولونو گؤسترن پارلاق بیر اولدوز دور».

بیزلر بونا اینانمالیییق کی ایسلام و باشقا اؤلکه لری ن چاغداش حرکت لری آتاتورک بوجلودور. شوبه هسیز کی میلیتیچی لی یین اساسی دیل و تاریخ دیر. مصطفی کمالین تورک دیل قورومو (TDK) و تورک تاریخ قورومو (TTK) تاسیس ائتمیش و ثروتی نین بؤیوک بیر بؤلومونو بو ایکی قوروما بوراخماسیلا اونون دیش (ائشیک) تورکلره قارشى دیر وئردیی نی گؤرورک. کولتور بیرلیی دوغرولتوسوندا آذربایجان تورکلری نین منافع ی نی قوروما یا چلیشیردی و بو اشمادا آذربایجانین باغیمسیز بیر دؤولت حالینه گلمه سینى آرزولا ییردی. بؤیوک اؤندر مصطفی کمال پاشا بیر یازقی سیندا بئله جه سؤیله ییر: «یوردوموزو دونیانین ان مدنی مملکت لر سویه سینه چیخاراجاغیق، میلیتیمیزی قایناق لارینا صاحب قیلاجاغیق، میلی کولتوروموزو معاصر مدنییت سویه سینى نین اوستونه چیخاراجاغیق، چونکو تورک میلیتی نین کاراکتئری یوکسک دیر. تورک میلیتی چلیشقان دیر، تورک میلیتی زکیدیر، تورک میلیتی میلی بیرلیک و برابه لیکله گوجلری یئنه سینى بیلیمشیر... نه موتلو تور کم دئنه».

آتاتورک بو سۆزلریله میللته بوش اومود وئرمیدی. آتاتورک بو سورونو چۆزمک (حل ائتمک) اوچون اقتصادلا ایلگیلندی. آتاتورکون اؤندرلییی ایله گنرچکلشمیش اقتصادی انقلاب، تورکه لایق اولان بیر دوروم حاضیرلادی. ۱۹۲۳ ایلینده ایزمیرده توپلاناتان اقتصاد کونگرهسی، آلیناجاق اؤنملری و اویغولاناجاق مودنلی قرارلاشدیرمیشدیر و آتاتورکون دؤنمی تورکییه اقتصادیندا ان باشاریلی دؤنم اولدو.

آتاتورک گنلده میللی بیر باخیشا صاحب اولان آدامدیر. میللتی نین یاخجیسی نی هر زامان تمل توتان عسگر، اؤز میللتی نین آراسیندا دا میللی بیر اوز تانینمیشدیر و بو هر زامان بئله اولدو (جومهوریتدن قاباق و سونرا). یانلیش تانیتما گۆره بلکه آتانی بیر ابوسوفیان یا بعضاً آتیللا تانیساق، کسینلیکله آتاتورکو تام تانیمامیشیق. آتاتورک هر زامان بیر تورک و مسلمان منلییی واردیر. حال بوکی دوشلردن آیلالییم دئییر. عثمانلی لار بیر تورک-ایسلام اوردوسو و ایمپاراتورلوغویدلار و زامانیندا بلکه دونیانین ایلکین گوجوبدلر اما گۆرونو کی بیر سوره سونرا کاپیتالاسیونا بئله بویون ایدیلر. مصطفی کمال بونلاری گۆرور و آنلابیر کی بیر مدنیتین آیقدا دورماسی اوچون تکجه بیر اولکو ویا دوشونجهیه قول اولماق یتتمز و گنئدیکجه اونو گوجسوز اندر و دؤرد بیر یانین دوشمن آلا و حتی اولکولری بیله کیرلدر.

آتاتورک اؤزو دئییر: «هر بیر اینسان اؤز قافاسیندا اؤز سئودییی دوشونجهلری یاشادا بیلر و هئج کیمسه اونو بو ایشدن توتمایا حاقی یوخدور اما عمل دونیاسینا کئچینجه خام خیال لار آردینا دوشموروک و حیله کارلار کیمین ادعا ائتمیریک کی هر اولومسوزو یاپاجاغیق». بیر باشقا یئرده دئییر: «... اما من بیزه تجاوووز ائدن لرین ان آجیماسیز دوشماننیام و بئله بیر توپلوملا پئشمان اولاجاق لارینا قدر ساواشاجام. بیز هئج بیر میللتین دوشمنی دئییلیک و هامی میللتلرین دوستلورونو ایستریک. تورکلر متمدن اینسانلارین دوستودورلار». یعنی منجه اوغور بو کی مصطفی کمال بیر تورک و مسلمان بایراقچیسو اولاراق صلح عسگری ده اولدو. و دونیایا آنلاتدی کی تورکلوک و ایسلام یاغیلیک دئییل. یعنی میللی و دینی اولکوسونو آنلادی و باریشا قورشون (گلوله) یوخ، دوستلوق یوللادی.

آتاتورک بو آرزولاریلا و اینسانلیغیلا نه یازیق کی ۱۰ کاسیم (آبان) ۱۹۳۸- ده اینسان اوچون دئییشلمز قانون، اولوم، حؤکمونو اویغولادی و اونو بیزیم آرامیزدان آبیردی. اما تورکلر اوچون اولومسوز و هر زامان یاشایان بیر اینساندیر.

تانینمیش اینسانلارین آتاتورک حاقیندا دوشونجهلری:

ولادیمین ایلچ لئنین (روس لیدئری): مصطفی کمال سوسیالیست دئییلدی، فقط گۆرولور کی یاخجی بیر تشکیلاتچی، یوکسک آنلابییشلی ایرهلیچی، یاخشی دوشونجهلی بیر اؤندر دیر. او سویغونچولارا قارشو بیر قورتولوش ساواشی ائله ییر، امپرالیستلرین غرورونو قیرا جاغینا، سولطانی دا یارانلی ایله بیرلیکده یئنمه سینه (غالب گلیمک) اینانیرام.

آدولف هیتلئر: او اؤز میللتی و بشریت عالمی اوچون بسله دییی محبتله بیر داهی نین (زکی بیر اینسان) یاراتدیغینا داییر یوکسک هیجانلی بیر صحنه سئیر ائتدیرمکده دیر.

پروفئسور هنرئئر مئلزینگ (تاریخچی): اضطراب چکن دونیادا باریش و اسنلییی (ساغلیق) قورماق و اینسانلیغین یالنیز مادی دئییل معنوی گلیشمه سینی ساغلاماق ایسته ینلر آتاتورکون ایمان وئریجی و یؤن گؤستر یجیلی بیندن اؤرنک و قوت آلسینلار.

فرانکلین روسئولت (آمریکا باشقانی): منیم اوزنتوم بو آداملا تانیشماق خصوصونداکی شدتلی آرزومون گنرچکلشمه سینه آرتیق ایمکان قالمامیش اولماسیدیر.

آتاتورک حاقیندا نه قدر دانیشمیش اولساق دا یئنه آزدیر و سونوندا یازیمیزی آتاین افسانه لی بیر سؤزویله بیتیریک: «بیز تورکلر، تاریخ بویونجا حریت و استقلال تمسلیجیسی اولموش بیر میللتیک».

قاینالار: ۱- اولوغ ایکدمیر، انور ضیاء کارال - ترجمه دکتر حمید نطق

۲- Atatürk və Azərbaycan politikası - hazırlayan Mahir Aslan

نقش زبان مادری در بحران هویت قومی

ندا مقرب

در این نوشته مسئله آسیب‌پذیری زبان مادری تحت عنوان شاخه‌ای از بحران هویت بررسی شده و نسبت زبان مادری با هویت اجتماعی مورد مطالعه است.

زبان اولین، ساده‌ترین، بدیهی‌ترین و مستقیم‌ترین وسیله تفهیم و تفاهم و مهم‌ترین عامل تشکیل دهنده فرهنگ و بهترین وسیله نقل و انتقال آن از نسلی به نسل دیگر و از جامعه‌ای به جامعه‌ای دیگر است. علاوه بر این، زبان «طرز تفکر» را در چهارچوب فرهنگ مربوطه سازمان داده و جهت می‌بخشد و فکر اندرونی را به لفظ و معنی شنیدنی، خواندنی و فهمیدنی مبدل می‌کند. زبان ترجمان فکر است و البته که: «سخن فکر است و فکر بی سخن هیچ».

از دید اجتماعی و در یک چهارچوب فرهنگی، ملی و قومی زبان هم سرآغاز یا «مطلع» غزل هویت و هم «تخلص» آن است. به همین دلیل هم، باستان‌گرایان افراطی برآنند که باید یک زبان، در همه سطوح و زمینه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی برنامه‌ریزی و پی‌ریزی شود. بدین ترتیب است که زبان ناطق حرب‌های قوی برای استعمار گروه‌های اقلیت و استثمار فرهنگی آنها واقع می‌شود تا هویتشان را مغشوش و مختل سازد. وقتی که هویت گروهی به این شکل دچار آسیب گردد، ادعاهای اقوام و اقلیت‌ها به شدت به ضعف می‌گراید، زیرا عامل اساسی در تاکید و ابراز هویت گروه ملی یا قومی، متمرکز بر زبان است.

تب و تلاش آگاهانه‌ی ملیت‌ها و اقلیت‌ها در زمینه‌ی آموزش و تکلم به زبان مادری خود، برای این صورت می‌گیرد که زبان مزبور حفظ یا احیا شود، که اگر برای همیشه مضمحل گردد، هویت اجتماعی و سیاسی و فرهنگی آنان قطعاً به شدت متاثر خواهد شد، زیرا رکن مهم خود را از دست داده است. همچنان که نمی‌توان مسلمانان را مسلمان تعریف کرد در حالی که او مناسک مسیحی و کلیسا را به جای می‌آورد حال او نه مسیحی است و نه مسلمان و این یعنی بحران هویت.

در همه‌ی فرهنگ‌ها به طور عام از زبان بومی، ملی و محلی به عنوان «زبان مادری» یاد می‌کنند، اما خود آن «مادر» ممکن است به سبب انتخاب شخصی ناشی از خودکمتر بینی، بی‌خبری از زیبایی‌های زبان مادری، دلایلی مانند عادت کردن و صرف ابراز شمردن زبان، و یا از روی نگرانی از کیفیت تحصیل فرزند که همگی محصول سیاست‌های اشتباه دولت است، فرزندش و حتی خودش را از نعمت هویت (که توضیح دادیم زبان به چه میزان در تعریف آن نقش دارد) محروم می‌سازد.

تصمیمات و دلایلی که اشخاص برای اعمال خود بیان می‌کنند بوده اما می‌توان چنین رفتارهایی را نشانه‌ی شکست آموزش و پرورش دولت ملی در پرورش فرهنگ جامعه (به معنای مجموعه‌ای از انسان‌های برابر) دانست.

این سیاست‌های تبعیض‌آمیز، نه تنها نمی‌تواند قدمی در راه تداوم و انسجام فرهنگ‌ها بردارد، بلکه فرهنگ مزبور را به کویر لوت و بیابان برهوت هویتی مبدل می‌کند و شیرازه‌ی آن را از هم می‌گسلد و از آن چیزی جز سراب باقی نمی‌گذارد. روی هم رفته، جایی که یک گروه به هر دلیلی به تدریج مضمحل می‌شود، هویت اجتماعی آن گروه در معرض اضمحلال قرار می‌گیرد.

گام‌هایی در راه تخفیف بحران:

۱- **اعتراف به وجود بحران:** اولین گام در راه چاره‌جویی بحران مزبور باید «اعتراف» به وجود آن باشد، نه اینکه برای «آسودگی خاطر» نادیده و ناشنیده گرفته شود.

۲- **جامعه به جای ملت:** باتوجه به تعاریف، لازم است به ایران به عنوان جامعه‌ای کثیرالمله (که مفهومی گسترده و شمول‌پذیر دارد) نگریست، نه فقط به یک ملت. تصور مردمان ایران به عنوان یک جامعه این امکان را به ما می‌دهد که به جای ارزیابی آن با چشم تنگ ناسیونالیستی، آن را با دید باز جامعه شناختی بررسی نمائیم.

۳- **تعدد فرهنگی:** اگر درد بحران هویت ملی را بشناسیم و بدان اعتراف کنیم و در راه درمان اصولی آن به جای ملت‌های تفرقه انداز از جامعه آغوش باز تعبیر نمائیم، باید در ادامه این طرز تلقی و ابراز هویت به تعدد فرهنگی قائل شویم و برای مثال اصل «چند زبانی» را پیاده کنیم. به تعدد فرهنگی نباید به عنوان رقص‌های فولکلوریک و سازهای محلی نگریست، زیرا اساس کار زبان است که باید در یک نظام آموزشی رسمی مورد توجه قرار گیرد.

۴- **دموکراسی اجتماعی/اقتصادی**

منبع: بحران هویت قومی در ایران / دکتر علی الطایبی / نشر شادگان / تهران ۱۳۷۸

افغانستان تورک لری

صابر رضایی

افغانستاندا تورک لری سخیقلا یاشادیغی قوزئی بؤلگه سی گونئی تورکستان اولراق بیلمکده دیر و خزر دنیزیندن قاشقارا، اورال لاردان هیندوکش داغلارینا قدر اوزانان بؤیوک تورکستانین دوغال پارچاسی گؤرونومو وئرمکده دیر. بو ندله افغانستانین قوزئی قديم تورک یوردو اولموش و اولو تورکستانین بیر دوامی دیر.

آریجا بو اؤلکه تاریخ بویونجا تورک لری حرکت ساحه سی ایچینده قالمیش و تاریخین بللی دؤنملرینده تورک حاکیمیینه گیرمیشدیر. بونون اوچون ده تورک کولتورونون درین ایزلرینی داشیماقدادیر. بوگون افغانستاندا یاخین و اوزاق کئچمیش تاریخی اولای لارین بیر میراثی اولراق بؤیوک چوخولوغو افغانستانین قوزئی ینده یعنی گونئی تورکستاندا اؤزبک، قازاق، قازاقلیق، قیرقیز، قیزیل باش، تورکمن و افشار تورک لری یاشاماقدا دیر.

افغانستانین گنل اهالی سی حاققیندا کسین بیلگی لر یوخدور و دولای سییلا بو اؤلکه ده یاشایان تورک لری حاققیندا دا کسین سای الیمیزده یوخدور. تخمین لر ایسه بیر- بیریندن اولدوقجا فرقلی دیر و هنج بیر جیددی بیر آراشدیرمایا دا یانماق دادیر. بوتون بو تخمین لره باخدیمیزده افغانستاندا یاشایان تورک لری توپلوم سای سی حاققیندا ۲ میلیون ۱۸۵ میندن ۵/۴ میلیون ااران سای لار اورتایا چیخماق دادیر.

افغانستانداکی اؤزبک تورک لری آیری تورک توپلوم لاری کیمی افغانستانین قوزئی ینده معین گونئی تورکستاندا یاشایرلار. ۱۶- جی یوز ایلیندن بری بو بؤلگه یه حاکیم اولمایا باشلایان اؤزبک لر قوردوق لاری شئی بانی لر، حوکنات، آستارخان، مانگیت، بخارا و خیره خانلیق لاری واسطه سییله ۱۹- جو یوز ایلینه قدر بورداکی حاکیمییتلرینی سوردورولر. اسکی سوونت لر بیرلی بی آکادمیسی نین یاینلادیغی (word population) مسکودا ۱۹۸۱ آدلی اثره گؤره افغانستان اهالی سی ۱۵،۳۰۰،۰۰۰ و اؤزبک تورک لری نین اهالی سی ایسه گنل اهالی نین ۶/۸٪ سی یعنی ۱،۳۰۰،۰۰۰ دیر. داها سونراکی ایل لرده یاپیلان تخمین لره گؤره افغانستانین ۲۱ میلیونلوق اهالی سی نین ۱۴٪ یعنی ۳ میلیونو اؤزبک تورک دور.

افغانستانداکی تورکمن لره دیگر تورک بوی لاری کیمین افغانستانین قوزئی ینده یعنی گونئی تورکستاندا هرات، میمنه، اندخوی، تاشکورگان و... شهرلرینده یاشایرلار.

۱۹۳۰- جو ایل لرینده سوونت لر بیرلی ییندن کؤچ ائدن تورکمن لر اندخوی دا یئرلشمیشلر. اهالی لری حاققیندا ۶۰۰،۰۰۰ دن ۱،۰۰۰،۰۰۰ قدر ااران تخمین لر واردیر. نادیرشاهین ۱۷۳۸- جی ایلینده کابولو ترک ائلییرکن بوراخدیغی احتیاط عسگرلری نین تورون لاری اولدوغو بلیرلنن هرات و کابولدا یاشایان قیزیل باش تورک لری نین بوگونکو سای لاری نین ۴۰۰،۰۰۰ اولدوغو تخمین ائدیله.

افغانستانین و اخان بؤلگه سینده یاشایان تورک لری نین اهالی سی حاققیندا ۱۰۰۰۰ دن ۱۱۵۰۰ ااران سای لار وئریلمکده دیر.

افغانستاندا یاشایان قازاق لارین سای سی ۵۰۰۰ اولوب و چوخ سای سی روس طولموندن قاچان و کؤچ ائدن لر دیر و آقچه، اندخوی، من آباد بؤلگه لرینده یئرلشمیشلر.

۱۸- جی یوز ایلی نین باشلاریندا نادیرشاهین ایراندان گتیردیغی افشار تورک لری نین بوگونکو اهالی لری ۱۰ مینی بولدوغو سؤیلمکده دیر. نادیرشاه بو زاماندا ایراندان گؤتوردیو آذربایجان تورک لری نین بعضی قورورپ لاری افشار تورک لری آراسیندا یئرلشمیشدیرلر. بو ندله افغانستاندا یاشایان افشار تورک لری نین لهجه لری آذربایجان تورکجه سینه اولدوقجا یاخیندیر.

میلاددان سونرا ۵۰-۱۲۵- جی ایله قدر ساکالار(ایسکیتلر) میلاددان سونرا ۱۲۵-۴۸۰ آراسیندا کوشانلار، ۴۸۰- جی ایلدن سونرا افغانستان حاکیم یئنه تورکلر اولموشدور. بو دوراندا آغ هونلار (خلج تورکلری) بورا گلیب یئرلشمیشدیرلر. آغ هونلار دؤولتی گوئی تورکلرین سالدیریسینا قارشى قویماق دان عاجیز قالینجا حاکیمییتی الدن وئریبلر آنجاق بو بؤلگهده خلج تورکلری اولاراق یاشاماغا دوام اندیبلر.

۷- جی عصرین سونلارینا دوغرو عربلرین گلمهسی ایله، بوردا ایسلام چوخ سرعتلی بیر شکیلده یاییلمیشدیر. ۹- جو عصرین ایکینجی یاریسیندا سامانیلر بؤلگه نین بؤیوک بیر قیسمینا حاکیمییت سورموشلر.

۱۰- جو عصرین سونلارینا دوغرو تورکلر سبوتکین اؤندرلی یینده بورداکی غزنه شهرینی اؤزلینه مرکز ائله ییب و غزنوی لر دؤولتی نی قورموشدورلار.

غزنوی دؤولتی، خلج تورکلریندن بیرلشهرک اوردولارینی داها دا گوجلندیردیلر. و قیسا زاماندا دیگر افغان اوردولاریندان بیرلشهرک اؤزلینی داها دا گوجلو قیلدیلار.

۱۰۴۰- جی ایلینده غزنوی حاکیمییتی یئرینی، باشقا بیر تورک دؤولتی اولان سلجوقلار بوراخمیشدیر. ۱۲- جی عصرین سونلاریندا یئنه بیر تورک دؤولتی اولان خوارزمشاهلی لار حاکیمییتی اله کئچیرمیشدیرلر.

۱۲۲۰ ایلیندن سونرا مغوللار بؤلگه یی ایستیلاندورک ۱/۵ عصره یاخین اؤلکه یه حاکیم اولموشلار، بؤلگه نین ۱۴- جو عصرین سونلاریندان اعتبارا یئنیندن تورک حاکیمیینه گیردی یینه شاهید اولوروق. پارچالانمیش بیر شکیلده آسیادا قالان تورک بویلاری بیر آریا گتیره رک اؤز اددینی وئردیرن قووتلی بیر دؤولت اورتایا قویان امیر تیمور طرفیندن ییخیلمیشدیر. تیمورلو دؤولتی ۱۴۰۵- جی ایلینه قدر دوام ائتمیشدیر، امیر تیمورون نوهسی اولان شاهرخ ۱۴۴۷- جی ایلینه قدر تورکستانین بؤیوک بیر بؤلومونه حوکوم سورموشدور. شاهرخ باشکند اولاراق هراتی سئچمیشدیر، شاهرخان سونرا سلطان حسین باى کارا ۱۵۰۶- جی ایلینه قدر بورایا حاکیم اولموشدور. بو دؤنمده اولو تورک شاعیری امیر علی شیر نوایی یئتیشمیش و بؤیوک خیدمتلری اولموشدور. شاهرخ سولطان حسین باى کارا زامان لاریندا هرات شهری ساییلی کولتور و مدنیت مرکزلیریندن بیرى حالینا گلیمیشدیر، تورک ادبیاتی نین ان بارلاق چاغی نوایی نین اثرلری ایله هراتدا اولوشموش و بورادان دا باتی و دوغو تورکستانا، عثمانلی و آذربایجان تورپاقلارینا یاییلمیشدیر. سلطان حسین باى کارادان سونرا ظاهر الدین محمد بابور حاکیمییتی اله آلیب ایندی کی افغانستانین باشکندی اولان کابولو اؤزونه باشکند سئچمیش و دؤولتی نی هیندوستان یاریم آداسینا قدر گئنیشلندیره رک تورک- ایسلام مدنیتی نی قالیجی بیر شکیلده یایمیشدیر.

۱۸- جی عصرین باشلاریندا بابورلارین ضعیفی ایله بوگونکو افغانستانی قووتلی کابولولار اداره ائتمه یه باشلامیشدیر، گورولدویو کیمین بو دؤنمده بو تورپاقلار (تورکستان) مدنیتلرین بشییبی اولموش و بیر چوخ شاعیر، دؤولت آدمی و ادیب یئتیشدیرمیشدیر.

بو دؤنم تورکلر باخیمیندان چوخ اؤنملی اولوب بعضی اؤزونو بیه نر تاریخچیلرین، تورکلرین یاخین تاریخده افغانستانا باشقا اؤلکه لرین گلدییبی تئزینی یالانلاماقدادیر.

۱۷۴۷- ده نادر افشارین اؤلومو ایله قوموتانلاریندان اولان احمد خان دورانی افغان قبیله سینى اطرافیندا توپلایاراق دوغوم یئری اولان قندهاری اله کئچیریپ بوگونکو افغانستانین تملینی آتمیشدیر. احمد شاهین اؤلوموندن سونرا یؤنتیمی اله کئچیرن تیمور شاه (۱۷۷۲) باباسی عیاریندا دؤولت آدمی اولمادی، تیمور شاهین وفاتیندان سونرا دا اولغو زامان شاه یؤنتیمی اله کئچیردی و بودا اؤلکه نی اداره ائدمه یینجه ۱۹- جی عصرین ایلك دؤرده بیرینه قدر افغانستان ایچ قاریشقیلیغینا بوغولدو، دوست محمدخانین ایقتیداری ایله بو قاریشقیلیق سون بولدو، بو دؤنمده بیرینجی افغانستان- انگلیس ساواشی گئچکلشدی. ۱۸۳۹-۱۳۴۲ ایل لرینده باشکند، انگلیس لر طرفیندن ایشغال ائدیلدی یینده دوست محمدخان تورکستانین قوزئیینه کئچیب اؤزبک خانلیقلاریندان کؤمک ییغاراق افغانستان بیرلی یینی ساغلامیش اولدو. دوست محمدین اؤلومو ایله ۱۸۶۸- ده شیرعلی خان ایقتیدارا کئچدی، شیرعلی خانین قیسا عؤمورلو ایقتیداری عبدالرحمن خانین ایقتیدارا ال قویماسی ایله سون بولدو. بو دؤنمده ایکینجی افغانستان- انگلیس ساواشینا و آردیندندا حبیب الله خانین ایقتیدارینا راسلانماقدادیر (۱۹۱۰-۱۹۱۹). حبیب الله خاندان سونرا امان الله خان ایقتیدارا کئچدی و بونون زامانیندا اوچونجو افغانستان- انگلیس ساواشی رئال لاشدی (۱۹۱۹). بو ساواش سونجو افغانستان باغیمسیزلیغینا قوووشدو و دنیا اؤلکه لرینجه رسما تانیندی. ۱۹۲۱- ده ایلك افغانستان- تورکییه دوستلوق آنلاشماسی (راضیلاشماسی) ایضالاندى، امان الله خانین تدبیرله مک ایستهدی یی رفرمولاری هضم ائدمه یین خالق آياقلاندى و بونا دیره نمه یین امان الله ایقتیداری حبیب الله کالکانی یه غیربشتون و او دا نادرخان بوراخماق زوروندا قالدی. ۱۹۲۹- دا باشلایان نادرشاه ایقتیداری اونون ۱۹۳۴- ده سوء قصده اوغراماسی ایله سون بولدو. یئرینه ۱۸ یاشینداکی اوغلو زاهیرخان کئچدی.

۴۰ ایل سورن زاهیرخان ایقتیداری ۱۹۷۳- ده عمی اوغوسو داوودخانین داربهسی ایله سون بولدو. داوود خانین حۆکومتی مارکسیسم، لئنینیزم یانلیسی نور محمد تاراکی و آرخاداشلاری نین داربهسی و داوود خانین اؤلدورولمهسی ایله سون بولدو. بو اوزون دؤنمده تورکلر بیر چوخ دؤنه ایقتیدارا قارشى باش قالدیرمیشلار و تامامیندا دا مؤوجود یؤنتیملر طرفیندن خون خوارجا توپلو قتللی عاما معروض قالمیشلار. ایقتیدار چوخو آسیمیلاسیون سیاستلری اویغولایاراق تورک بۆلگه لرینده اؤز ایرق لاریندان اولان پشتونلاری یئرلشمیشلردیر. بئلهجه تورکلری داها یاخشی کنترول ائله بهجک لرینی دوشونوردولر و اونلارین افغانستان ایچریسینده اری ییب گندهجک لرینی اینانیردیلار. تورک لهجه لری رسمی اداره لرده یاساقلانیب و تورکجه دانیشانلار آلچالدیلیدی و تورک تاریخی نین مؤوجود حۆکومتلر گیزلمه یه چالیشیردیلار آنجاق بوتون بونلارا باخمایاراق افغانستان تورکلری اولایلیدی قدر دیل و کولتورلرینی محافیظه ائدیپ تاریخ لرینی ده اؤبرنمه یه چالیشمیشدیلار.

بیلیندی اوزره سووئت عسگرلری نین افغانستاندان چکیمه سی ایله و داها سونرا دا قوزئی بۆلگه سی (گونئی تورکستان) سیلاخلی قوه لرینی نین بیرارایا گلمه سی ایله قوزئیده افغانستان میللی ایسلام حرکتی قورولدو. بو حرکتین اؤندرلییی ایسه جنرال آرشید دوستوم اوسته لندی. کیفایت قدر سیلاخلی تحصیل و باجاریق صاحیبی اولان تورک عسگرلری گئجه لی- گوندوزلو چالیشمالاری سونوندا تورکستان بۆلگه سینده بیر دینچلیک و رفاه حاکیم اولموشدو. بو حرکت سایه سینده افغانستانداکی تورک وارلیغی گئرجه یی بیر دفعه داها دونیا یا اؤزونو گؤسترمیشدی، آنجاق حرکت یؤنتیمینده کی بعضی خطا لار نتیجه سینده او شانلی تورک اوردوسو داغیلما سوره جینه گیردی. اوست دوزهنی یؤنتیمده میدانا گلن چاتلاق لیک و بابانجی گوج اوداق لاری نین بو حرکتنه پارچالاما سونوجو افغانستان تورکلری بیر دفعه داها چاره سیزلیک، اسارت، ظلم، شیکنجه ایله قارشى- قارشى یا قالمیشدی. طالبان آدلی ایسلامین اوز قره سی، اینسان لیغین عیبی و ظلم-شیکنجه آلتی اؤرگوت، تورک بۆلگه سینه گیردی

(۷ ۹ ۹ ۱)

بو تاریخدن بری افغانستان تورکلری بیر بلیرسیزلیک حیاتى یاشاماقدادیرلار. ایقصادی وضعیت ایسه داها وخیم بیر وضعیتده دیر. دؤولت دایره لری تاماما قاپالی اولدوغو اوچون دؤولتدن حقوق ائراق کئچین لرین هئچ بیر گلیری یوخدور. اکینچیلیک و حیوان دارلیقدان مشغول اولانلار دا قوراقلیق لار و ساواش لاردان اؤتری وضعیتلری یاخشی دئییلدی.

طالبان اؤرگوتوندن تورکلر دیشینداکی دیگر ائتیک قورولار دا راحت سیزدیلار. آنجاق اؤزه لیکله ۱۹۹۷- جی ایلیندن سونرا طالبان تورکلره قارشى اویغولادیغی سوی قیریم سیاستی حدسیزه اولاشمیش دوروموندادیر. تورکلره قارشى اویغولانان شیکنجه و آسیمیلاسیون سیاستی مسجدرده اویغولانان یوخلاما، زورونلو ساقتال بوراخما، اؤیره تیم قوروم لاری نین قاپاتیلما سی، قادین لارین بوتون حاق لاریندان محروم بوراخیلما سی، یورد دیشینا چیخماغین یاساقلانما سی، تورکلرین تاریخی نی سیلمک اوغرونا تاریخی اثر و مدنیت لرین یوخ ائدیلمه سی و... طالبان اؤرگوتونون تعقیب ائتدی یی سیاستدن بیر نچه سی دیر. أما افغانستان تورکلری ۲۵۰ ایلدن بری دیگر سویداش لاریندان آیری، افغان (پشتون=طالبان) فاشیسمی نین پنجه سینده اولمایا محکوم ائدیلمیشدیر. بو اوزدن ایلر بوونجا قورخما دان، اوشنمه دن، کیملی یینی، کولتورونو، دیلینی، عادت و عننه لرینی قیساجا من لی یینه بوتون اولومسوزلوق لارا و یانلیزلیغا و ترک ائدیلمیش لی یینه باخمایاراق بو فاشیست دوشونجه یه قارشى قورویا بیلیمشیدیر و بو یولدا یوز مین لرحه شهید وئرمیشدیر. أما ایندیکی وضعیتلری یعنی گونوموزده کی وضعیتلری گئت- گنده یاخشی لاشیر و جنرال دوستومون گونئی تورکستاندا آپاردیغی سیاست و طالبانلار اولان ساواش لاری نین ظفرله سونوجولانما سی ایله گونئی تورکستان اهالی سی نسبی رفاه ایچریسینده یاشاییر و اومودوموز وار بوندان آرتیقجا گوجلنه و گونئی تورکستان اهالی سینی مدافعه ائده.

اؤزتله یه جک اولورساق بیرینیجی یوز ایلده یاشامیش اولان ان اسکی تورک بویو یونچچی (yueh-çi) لردن یاشلا یاراق ۱۷۴۷- ده نادیرشاهین اؤلومونه قدر کئچن سورده تورکلر طرفیندن یؤنتیمیشدیر. آغ هونلار، غزونلر، گؤی تورکلر، سلجوقلور، تئیمور دؤولتی، شیبانی اؤزبکلری، خوارزمشاهلار، افشارلار و بابورلار افغانستان اوزهرینده قورولموش اولان باشلیجا تورک دؤولتلری دیر.

بابک خرم دین

میلاذ دخت سلیمی

تقریباً دو بیست سال قبل از ظهور بابک و در زمان حاکمیت جبارانه و دیکتاتوری ساسانیان که ظلم را به نهایت رسانده و خود را در حد خدایان می پنداشتند و مردم مظلوم و ستم کشیده از دست ساسانیان (وارثان هخامنشیان) به تنگ آمده بودند، حضرت محمد (ص) متولد می شود. ایشان پس از بعثت، نامه ای به خسرو پرویز، پادشاه ساسانی، می نویسد و او را به دین اسلام و اطاعت از خداوند فرا می خواند که نامه ی پیغمبر به دست خسرو پرویز پاره می گردد. در این موقعها بعد از سالیان سال حکومت ظالمانه و دیکتاتوری آریائی، در جنگ قادسیه و توسط دین جدید و مسلمانان برچیده شده و متلاشی می شود تا انسان های آزاده ی در بند کشیده شده نفسی تازه کنند. لیکن طولی نمی کشد دو گروه ستمگر و تشنه ی قدرت پدیدار شدند: یکی در ایران، اعقاب ساسانیان، حکومت از دست رفته و عقده ای که آرزوی احیای تمدن ساسانی را داشتند که بعدها افشین، مازیار، و شمشگیران و غیره نمونه ی آن بودند و یکی دیگر به موازای اسلام راستین، اسلام دروغین بود که بعد از پیغمبر و ظلم هایی که به آل پیغمبر و حضرت علی (ع) نموده و حقشان را که از جانب خداوند تعیین شده بود، ضایع نموده بودند، از جانب خلفای بنی امیه و مخصوصاً بنی عباس سر برآورده بود.

در زمان خلفای بنی عباس، فرزند دلآوری در آذربایجان زاده شده که در دوران قیامش به مدت ۲۲ سال خواب را برای خلفای ظالم عباسی و سرداران زیاد طلب ایرانی حرام نموده و آرامش را به قیمت سلب زندگی ملت های مظلوم می خواستند، سلب نموده بود. وی در یک خانواده ی محکوم و مظلوم اما سرفراز در روستای بلال آباد از توابع میمنه در اطراف اردبیل فعلی به دنیا آمد.

روزی رهبر خرمیان، جاویدان (خرم دینان ظاهراً باقیمانده ی مزدک بودند که از قهر و ظلم انوشیروان جسته بودند) در خانه ی فقیرانه ی آنها در زمستان سخت از زور سرما و کولاک، پس از گذر از شهر زنگان (زنجان) به آنجا پناه آورده و در طول زمان اقامتش، بابک را که ۱۸-۱۹ سال بیشتر نداشت با عقاید و اندیشه های جالب آشنا نمود. بابک پس از سالها همراهی و همیاری جاویدان، نزدیک ترین دوست جاویدان شده بود که همین صداقت و وفاداری او موجب شد تا جاویدان، وی را به جانشینی خود برگزیند که بعد از مرگ جاویدان (۲۰۱ قمری)، زن او با خرمیان چنین گفت که: «جاویدان بابک را خلیفه ی خود کرده است و اهل این نواحی را به پیروی او وصیت کرده و شما را وعده داده است که با دست او فتح و ظفر یابید».

به زودی پیروان او بسیار شدند و وعده ی زیادی از کشاورزان و روستاییان به یاری او برخاستند. بدین ترتیب بابک توانسته بود دیلمان و دوطرف رود آراز را تحت حاکمیت خود در آورد. ابومنصور بغدادی در کتاب الفرق بین الفرق می نویسد: «شماره ی پیروان بابک از مردم آذربایجان و دیلمانی که به او پیوسته بودند به سیصد هزار تن میرسید». بهروز خاماچی می نویسد: «بدین ترتیب بود که بابک خرمی موفق شد علاوه بر بیست هزار نفر جنگاور سوار، بیست هزار نفر جنگجوی پیاده ی شمشیرزن و زوبین افکن آماده ی کارزار بنماید. بابک برای مقابله با خلیفه ی ستمگر عباسی و تجهیز سپاه خود و آمادگی برای جنگ های آینده به فکر وحدت قبایل و طوایف آذربایجانی افتاد و مردان ورزیده و سرسختی را وارد سپاه خود کرد». بابک علیه خلیفه قیام کرد و سبب این قیام را حاتم بن هرثمه می دانند. بدین گونه که هرثمه (ابن یمین) زمانی درگذشت که پسرش حاتم حاکم ارمنستان بود. حاتم از تمام آزادخواهان و پادشاهان آن نواحی خواست که علیه مأمون قیام کنند و بابک نیز به این درخواست جواب مساعد داد و در اولین مرحله شهر بَد را گرفت. مأمون در سال ۲۰۴ سپاهی علیه بابک فرستاد که فرماندهی آن با یحیی بن معاذ بود و شکست خورد. در سال ۲۰۵ عیسی بن محمد بن ابی خالد به جنگ بابک رفت و شکست خورد. در سال ۲۰۶ ابن محمد باز هم به جنگ بابک رفت که تا اندازه ای پیروزی با خلیفه بود. در سال ۲۰۸ علی بن ابی صدقه معروف به زریق به جنگ بابک رفت و شکست سنگینی خورد. در سال ۲۰۹ احمد بن اسکافی به جنگ بابک رفت و اسیر وی شد.

در سال ۲۱۱ محمد بن سید بن الس، حاکم موصل، به دست ملازمان زریق کشته شد و به دنبال آن، مأمون، سپاهی را به جنگ با زریق و بابک با فرماندهی محمد بن حمید طوسی فرستاد که در زاب با زریق برخورد داشتند و او را شکست داده و به جنگ بابک رفتند. با این که محمد بن حمید در این جنگ آرایش جالبی به ارتش خود داده بود ولی نبوغ جنگی بابک بر آن غلبه کرده و بار دیگر، سپاه غاصب خلیفه شکست سنگینی متحمل شد. مأمون بسیار خشمگین شد و سپاه عبداله بن طاهر را به جنگ بابک فرستاد که کار بابک در این جنگ سخت شد. در سال ۲۱۸ که طرفداران دین خرمی در اصفهان و همدان افزایش یافته و مردم به پیروی از بابک درآمدند، معتصم، سپاه اسحق بن ابراهیم را که در اطراف همدان بود به جنگ آنان فرستاد. عده ای به تئوفیل، امپراتور قسطنطنیه، پناه بردند اما عده ی زیادی کشته شدند که به نوشته ی خود اسحق، در سال ۲۱۹، ۱۰۰ هزار نفر از پیروان بابک را (به جز زنان و کودکان) کشت!

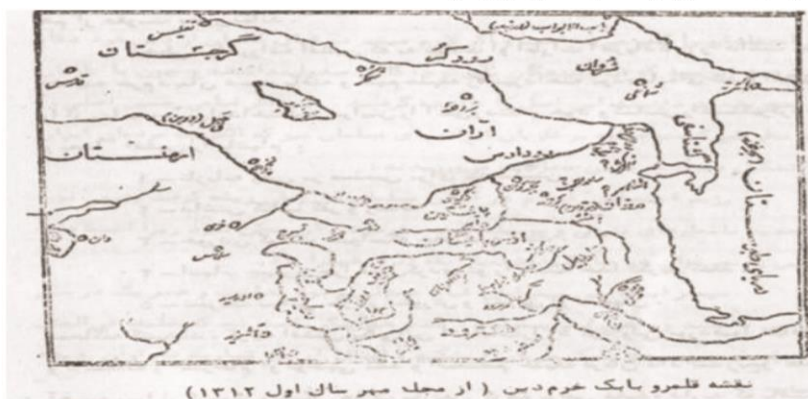
پس از این وقایع، معتصم تصمیم گرفت افشین را به جنگ بابک بفرستد. افشین، یک ایرانی جاه طلب و نیرنگ باز بود که در طمع حکمرانی خراسان بود و می خواست حکومت کثیف ساسانی را از نو بنا نهد و برای این هدفش هر کسی را به نام اسلام از دم تیغ می گذراند و این حس جاه طلبی اش زمانی ارضا می شد که به بابک دست یابد. در سال ۲۲۰ افشین روانه ی نبرد با بابک شد که پس از کشته شدن یاران وفاداری همچون عصمت و معاویه و ماه ها استقامت بابکیان، سرانجام توانستند راه رسیدن آذوقه به سپاه افشین را ببندند. سپاهیان افشین در تهدید گرسنگی بودند که حاکم مراغه خیانت کرده و آذوقه فراوانی به آنان فرستاد. اما طرخان، بر آنان شتافت و آذوقه را غارت کرد. افشین سپس از حاکم شیروان کمک خواست و او آذوقه ی فراوانی برایشان فرستاد. سپاه افشین از هر طرف حمایت می شد. در سال ۲۱۱ بابک با ۲،۰۰۰ جنگجو به سپاه افشین حمله کرد که عده ای کشته شدند و عده ای فرار کردند. در نتیجه شب بعد بابک با ۳،۰۰۰ سرباز به بوغای حمله کرد و فضل بن کاووس، برادر افشین زخمی شد و بوغای خود را نجات داد و به افشین رساند. افشین حلقه ی محاصره را تنگ تر کرد و بوغای باز هم به جنگ بابک رفت و شکست سنگینی خورد. در این میان، نوکران افشین طرخان را در راه ده کشتند و بابک بسیار غمگین شد و به فکر درخواست کمک از روم افتاد اما معتصم به او هم حمله کرده بود. در نتیجه بابک، آذین را با سپاه ۱۰،۰۰۰ نفری به جنگ افشین فرستاد. این جنگ آخرین مقاومت بابکیان به حساب می آمد که افشین با نیرنگ و کمین، به آنان شبیخون زد و عده ی زیادی را اسیر کرد. آذین به نجات آنان شتافت اما موفق نشد و به قلعه بازگشت. در نتیجه بابک به فکر فرار به روم از راه ارمنستان افتاد. حاکم ارمنستان به او خیانت کرد و او را تحویل افشین داد. افشین نیز او را دستگیر کرده و به دربار خلیفه فرستاد. محمد عوفی در جوامع الحکایات و لواعع الروایات آورده است: ابن سیاح می گوید وقتی بابک خرمی را گرفتند، من و چند تن دیگر، موکل او بودیم و او را به راه کرده بودیم و گفتند: وقتی تو را پیش خلیفه بردند و از تو پرسیدند که آیا بابک تویی؟ بگو آری یا امیر المؤمنین، منم و بنده ی گناهکار شمایم. امید که مرا عفو فرمائید!

اما بابک نزد خلیفه با غرور و سری افراشته ایستاد و هیچ یک از این سخنان را بجا نیاورد. خلیفه ابتدا پیشنهاد سرداری در لشکر خود را به بابک می دهد ولی بابک مرگ را قبول می کند و هرگز زیر بار ننگ نمی رود. خلیفه برای اینکه خود را حق نشان دهد در دربار خود خطاب به بابک چنین می گوید: «شنیده ام که تو حرام های خدا را حلال کرده ای و بر آن بوده ای که سرزمین خلافت را غصب کنی؟» بابک در جواب به خلیفه ی عباسی چنین می گوید: «هرکس را مادرش هر جا به دنیا آورد مال اوست. سرزمین اوست. وطن اوست. غاصب کسی است که فرسخ ها را زیر پا گذارد و با قشون و سلاح بر سر مردم بی دفاع یورش آورده و دسترنج مردم زحمتکش را غارت کند و زندگی را در کامشان تلخ سازد. غاصب کسانی هستند که اندیشمندان ملتها را می ربایند، غاصب کسانی هستند که بر کشتگاه مردم اسب می تازانند. مردم را اسیر می گیرند، مردان را چون حیوان به بیگاری وا می دارند، زنان شوهردار را می فروشند، دختران را بی عصمت می کنند، در حرمرای خلیفه زنان و دختران و رامشگر و رقاصه وجود دارد. حرمرای این مردان که در اینجا جمعند، موج میزند از دختران و زنانی که روزی برای خود زندگی آزادی داشته اند» معتصم به خشم آمده و دستور داد چهار دست و پایش را قطع کنند. وقتی یکی از دست هایش را قطع کردند، خونش را به صورتش مالید و از او علت این کار را پرسیدند و بابک جواب داد: خون زیادی از من رفته و در اثر آن رنگ صورتم زرد شده است، خونم را به صورتم مالیدم تا مبادا فکر کنید که من از ترس شماها رنگ صورتم پریده است.

سپس، برای شدیدتر شدن رنج ایشان، معتصم دستور داد شمشیری از زیر قلبش و به آرامی بر سینه‌اش فرو کنند!

اما پس از بابک، افشین نیز که فکر تأسیس حکومت بر سر می‌پروراند، از جانب معتصم این‌طور خطاب شد: «آن افشین خائن را هم که در آرزوی تجزیه قلمرو خلافت من باشد، خود به سزایش خواهم رساند، که هنوز خواب شاهنشاهی ساسانی را می‌بیند، پدران من این خلافت را آسان بدست نیاورده‌اند که پسرانشان آسان از دست بدهند. برای حفظ هر ولایتی اگر لازم آید، جوی‌های خون به راه می‌اندازم و با شمشیر دمشق، سرها از تن مخالفان جدا می‌کنم!» آتش و تلاطم افشین بعد از نگاه شبیه آمیز و کنایه دار، تصور ناپذیر بود. هرچه تغلا میکرد که گردنش را از کنده‌ی دژخیم خلیفه دور گرداند، نمی‌توانست. از افشین نقل شده است: «حیف از او (بابک)، بزرگا مرد! استوار و پرصلابت همچون صخره‌های بڈ و سرافراز مانند کوه‌های سر به فلک کشیده‌ی آذربایجان!... ای سراب آرزوها تف بر شما! ای رقیبان، نفرین بر شما، نفرین بر شما، ای رقیبان! نفرین بر من، نفرین بر افشین... وای که در دریای خونی که خود ریخته‌ام غرق خواهم شد... وای بر من! فریاد از این پیروزی بی‌شکوه، فریاد از این شکست آرزو سوز». افشین به دستور خلیفه دستگیر شد و بر دروازه‌ی شهر آویخته شد و بر اثر گرسنگی هلاک شد و سپس او را سوزانده و خاکسترش را در دجله ریختند.

اما سخنان ضد و نقیضی از جمله حرام‌زادگی بابک و شهوتران بودن خرم‌دینان و این که با محارم زنا می‌کرده‌اند می‌شنویم که پروفیسور ادوارد براون در "تاریخ ادبی ایران"، علامه دهخدا در جلد ۳۶، دکتر علی شریعتی، دکتر عبدالحسین زرین کوب در کتاب "دو قرن سکوت" و همچنین مقدسی، به صراحت آورده‌اند که این سخنان بی پایه و اساس، فقط کار مزدوران دستگاه خلیفه بود که در ازای دریافت جوایز و پاداش کلان و همچنین کینه توزی و غرض ورزی، چهره‌ی این بزرگ مرد تاریخ را بر خلاف واقعیات نشان دهند و ذهنیت عوام را علیه او تغییر داده و سبب عدم محبوبیت وی شوند. که این کار، نه تنها عملی نشد بلکه مردم، از اکثر نقاط ایران به دین خرمی گرویده و پیرو بابک می‌شده‌اند. بابک نیز با حس مسئولیت‌پذیری، هرگز اجازه نداد پیروانش که بیشترشان مردم عاجز و ستم دیده بودند، زیر سلطه‌ی اسلام دروغین و ایران‌پرستان ساسانی‌گرا بروند و تا زمان شکست آخرین سپاهی که به جنگ افشین فرستاد، به خاطرشان جنگید.

منابع : ۱- بازشناسی هویت ایرانی، اسلام، دکتر علی شریعتی ۲- تاریخ و شناخت ادیان، دکتر شریعتی ۳- دو قرن سکوت، دکتر عبدالحسین زرین کوب ۴- ابر مرد، ابر تاریخ، بابک خرم‌دین، م. پرمون.

آذربایجان چای لاری

توحید مقنی

شهر چایی

«اورمو گۆلو» حوضه سینده کی «شهر» چایی دائمی چایلار سیرانسیندا واقع اولموشدور. اوزونلغو ۵۵ کیلومتر و باشلانیش یئرینین اوجالیغی ۳۰۰۰ متر اولان بو چای ایله ۱۷۵ میلیون متر مکعب سو وئریر. «شهر» چایی «اورمو» نون باتی - گونئی و ۴۳ کیلومتریلگینده اولان «شهیدان» داغینین دوغو اتکلریندن یولا دوشوب، «برده سور» چایی ایله آخیشا باشلایر. گونئی یه ساری یولونا داوام وئرن بو چای «ناشیوو» چایی ایله قاریشانان سونرا «برده سور» کندینه چاتیپ، اوندان سونرا «میرآباد» کندینین هنده ورینده «کوسالی» چایی ایله ده قول قولا وئریر. بورادان سونرا «شهر» چایی آدیله تانینان بو چای قوزئی - دوغو یؤنه ساری آخیشا اندیب «هئلوری» و «خترری» کندلرینین قیراغیندان ساووشوب، سونرا «ماللا علی» داغینین گونئی اتکلریندن گلن نچه کیچیک چایلارا قاریشیر. اوز یولون اورمو - سیلوانا تو مایل یولو قیراغی ایله سالان بو چای «بند» آدی بیر یئردن ساووشوب، «اورمو» شهرینین گونئی هنده وریندن آخیش اندیر. یولونون سونوندا اورمو - سولدوز (نقده) اتموبیل یولون کسن «شهر» چایی «گمیچی (کشتیبان)» کندینده «اورمو گۆلو» نه تۆکولور.

نازلی چایی

«اورمو» نون دائمی چایلاریندان اولان «نازلی» چایی «اورمو گۆلو» حوضه سی چایلاردان بیر دیر. اوزونلغو ۹۵ کیلومتر، باشلانیش یئرینین اوجالیغی ۲۱۰۰ متر و دیزه تۆکولن یئرینین اوجالیغی ۱۲۷۰ متر اولان بو چای، اوز آخیش یولون دوغو - قوزئی یؤنه سالمیش، ایله ۴۱۳ میلیون متر مکعب سو وئریر.

«نازلی» چایی «اورمو» نون باتی ۳۵ کیلومتریلگینده کی «بای بون زیارات»، «لوند» و «کمال» داغلارینین باتی اتکلریندن یولا دوشوب و ایران - تورکیه سرحد یئرلرینین ۱۰ کیلومترین تشکیل ائنده رک «هرچین» داغینین باتی دره سیندن ساووشاندان سونرا «آوک» کندینین گونئی ۲ کیلومتریلگینده سرحد یئرلریندن آریلیب گونئی - قوزئی یه ساری آخیش اندیر. «نازلی» چایی اوز یولو اوسته «هالالی» کندینین گونئی بیر کیلومتریلگینده «ال در» و «بای دوست» داغلاریندان گلن بیر چایلا قاریشیپ قوزئی - دوغویا ساری یؤنه لیر. یئنه اوز آخیشینا داوام وئرن بو چای «باتی» کندیندن ساووشوب «خیزن» داغینین قوزئی دره سینده کی «کورت» کول» و «پسیان» کندلرین ده سوواریر. اوندان سونرا «ارزین» کندینه چاتان بو چای، «دو بره» کندینین قوزئی یؤننده «بای بون زیارات»، «برده رش» و «سیت او» داغلاریندان باش آلیپ «ترگه ور» بۆلگه سینین چوخلو کندلرین سوواریب گلن «موانا» چایی ایله قول قولا وئریر. اوندان سونرا «کریم آباد» کندینه چاتان «نازلی» چایی «مرزی وند» داغینین قوزئی دره سیندن آخیش اندیب، «اسنگران» کندینده «برا دوست» چایی ایله ده قاریشیر. یول اوسته «زردی» و «مرزی وند» داغلارینین اورتا دره سیندن آخیش ائدن بو چای «میر داود» کندیندن ساووشوب، «شیخ یزید» داغینین گونئی اتکلریندن گلن بیر چایلادا بیرله شیر. «برا دوست» بۆلگه سینین دوغو یؤلرین سوواران بو چای «شندر» و «مرزی وند» داغلارینین اورتا دره سیندن ده آخیب «نازلی» بۆلگه سینین ایلك کندی «تپیک» کندین سوواراندان سونرا نچه قول بۆلونور. بو یئرلرده چوخلو کند، او جمله دن «بهلول آباد»، «قارالار»، «قالا»، «جنیزه»، «یورقانلی»، «نازلی»، «بال اوو»، «کوسی»، «بر»، «زانبالان»، «گج لر»، «قارابوغلو»، «قازان لی» و «بورونج آوا» کندلرین سوواران «نازلی» چایی، سون آخیش یئرلرینده «گزنه» کندینین قوزئی - دوغو یؤننده «اورمو گۆلو» نه تۆکولور.

آشیق، هنر و صنعت آشیقی از دیرباز تا امروز

رضا صبری

آشیق‌ها حاملان فرهنگ و توزیع‌کنندگان شعر و ادب آذربایجان هستند. آنان این فرهنگ غنی و سرشار از نکات انسانی را قرن‌ها سینه به سینه انتقال داده‌اند و در زمانی که هنوز ادبیات نوشتاری به گونه کنونی رشد نیافته بود، حافظه آشیق‌ها مخزن داستان‌ها و اشعار این ملت بود.

ضرورت وجود آشیق‌ها:

مطالعه وضعیت دیگر ملت‌ها ما را به این نکته رهنمون می‌سازد که چنین خنیاگرانی جزو لازم دوره‌ای از زندگی بشر هستند که در آن حفظ و نگهداری فرهنگ و گذشته‌ی یک ملت ضرورتی بزرگ به شمار می‌رفت. فرهنگ تورکی بسیار طبیعت‌گراست. سادگی و در عین حال زیبایی نگرش تورکی به طبیعت، یکی از وجوه بسیار زیبای این فرهنگ است. این نگرش بسیار زیبای این ملت می‌بایست به نسل‌های آینده نیز انتقال می‌یافت و این ضرورتی بود که باید به نحوی شایسته انجام می‌پذیرفت. به تدریج افرادی پیدا شدند که این نگرش را به صورت داستان‌هایی تاثیرگذار درآورده و با استفاده از موسیقی که تاثیری بهتر دارد ابعاد مختلف این فرهنگ را به نسل‌های بعدی انتقال می‌دادند.

آشیق کیست؟

آشیق هنرمندی است که شعر می‌سراید، می‌نوازد و می‌خواند. آشیق‌ها خود در میان مردم زیسته‌اند و زبان و دردهای آنان را می‌دانند. مطالعه زندگی آشیق‌ها نشان داده است که اغلب آنان با مشکلاتی هم چون یتیمی، فقر، آوارگی و ... آشنا بوده‌اند و به همین دلیل می‌توانستند سختی‌های زندگی ملت را در هنر خود منعکس کنند؛ همچنین آشیق‌ها در میان اجداد آذربایجانی‌ها ارج و منزلتی بسزا داشته‌اند. در کتاب دده قورقود کهن‌ترین اثر مکتوب آذربایجانی نیز خنیاگران دوره‌گردی که در شأن قهرمانان حماسه می‌سراید و دعای خیر بدرقه‌ی راه آنان می‌کند اوزان نامیده شده‌اند که امروزه آشیق‌ها بر جایگاه آنان تکیه زده‌اند.

وقتی سیم‌های ساز آشیق مرتعش می‌شود، هر آنچه پیرامون آشیق قرار گرفته از طبیعت انسان و موجودات همه ساکت می‌شوند تا نوای شاد یا حزین‌ساز نویدبخش زندگی سرشار از امید گردد. نغمه‌ی ساز آشیق جلا بخش روح انسان است و به همین دلیل آشیقی به هنری بی‌بدیل در میان اقوام تورک تبدیل شده است. و این افراد لقب (ائلجه بیلن) را در طول تاریخ حفظ کرده‌اند.

معنای واژه‌ی آشیق:

برای ریشه‌ی واژه‌ی آشیق نظریه‌های زیر معروف است:

- ۱- از نظر علمی از ریشه‌ی مصدر تورکی آشیلاماق به معنی تلقین کردن، تزییق کردن. ۲- از نظر اعتبار در میان مردم از ریشه‌ی عربی به معنای دوستدار. ۳- از ریشه‌ی تورکی ایشیق به معنی نور و روشنایی.

قدمت هنر آشیقی:

اجرای موسیقی آشیقی، قدمتی طولانی در میان اقوام تورک دارد. به طوری که به تصریح مطالعات تاریخی، ۲۲۵۰ سال قبل از میلاد، در معبد مخصوص «اینشو سیناکا» (پادشاه ایلام) شامان‌ها با موسیقی مخصوص آشیقی برنامه اجرا کرده‌اند، همچنین این هنر در مراسم عزاداری برای «آتیلا» پادشاه هون‌ها نیز اجرا شده است.

منظومه‌های آشیقی پیش از اسلام که آثاری از آن‌ها بر جای مانده، شامل منظومه‌های شعر، آلب ارتونقا، اوغوزنامه‌ی کوچ و منظومه‌ی آفرینش می‌باشند. نشانه‌هایی از این آثار در دیوان‌اللغات تورک محمود کاشغری و داستان‌های دوازده‌گانه‌ی کتاب ارزشمند دده قورقود یافت می‌شود.

نخستین آشیقی که در دوره اول اسلامی نام و ذکری از هنر وی در برخی متون آمده، فردی به نام "تورکی کیشی" است که در دربار غزنویان نیز حرمت خاصی داشته است. دده قورقود نیز به عنوان بزرگترین نماینده‌ی دوره‌ی اول نامش برصفحه‌ی ادبیات آشیقی آذربایجان می‌درخشد.

داستان‌های آشیقی:

۱- داستان‌های حماسی: داستان‌های دده قورقود، قاجاق نبی، کوراوغلو و شاه اسماعیل از این قبیل‌اند. این داستان‌ها در میان مردم آذربایجان به (ایگیتلیک داستانی) اشتهار دارند.

۲- داستان‌های غنایی: در فرهنگ عامه به (محبت داستانی) مشهورند. اصلی و کرم، عباس و گولگز، آشیق غریب و شاه صنم و... نمونه‌هایی از این داستان‌های غنایی هستند.

۳- داستان‌های شفاهی و فولکلوریک: قصه‌های حیوانات، افسانه‌ها و قصه‌های مرتبط با کار و زندگی و معیشت مردم.

ساز آشیق:

ساز آشیق از دو قسمت کاسه «چاناق» و دسته «بازو» تشکیل می‌شود که دسته‌ی آن از جنس چوب گردو یا اولاس و کاسه‌ی ساز از درخت توت ساخته می‌شود. ساز آشیق دارای ۱۴ پرده است که به وسیله‌ی چله‌ی گوسفند یا نخ پلاستیکی از هم جدا می‌شود و ۷ الی ۹ سیم فولاد و آلیاژ نقره دارد. ساز در اغلب مناطق آذربایجان تنها آلت موسیقی آشیقی به کار می‌رود اما در برخی مواقع دو نوازنده دیگر با بالابان و قوال نیز آشیق را در ارائه‌ی هنر خود یاری می‌کنند.

موسیقی آشیقی:

خاستگاه اصلی و اولیه‌ی موسیقی اوزانی و آشیقی حوزه دریای خزر بوده و هم اینک نیز موسیقی اوزانی در میان ساکنان کرانه‌های شرقی و غربی این دریا و در قلمرو ایران یعنی در حدود آذربایجان، گرگان، ترکمن صحرا و شمال خراسان وجود دارد و به حیات خود ادامه می‌دهد. موسیقی بخش محوری هنر آشیقی است. این موسیقی از آهنگ‌های مختلف تشکیل می‌شود. تعداد آهنگ‌ها بنا به گفته‌ی آذافلی میکائیل ۷۲ عدد بوده است. (سن ائلمین همدمی / سن ای صدقلی تنلی سازیم / ۷۲ دیلی سازیم / هم سنونجلی هم دردی / سن ای صدقلی تنلی سازیم / ۷۲ دیلی سازیم) اما این تعداد با گذشت زمان از طرف آشیق‌های دیگر بیشتر شده و امروزه به ۱۴۰ آهنگ رسیده که به دسته‌های حماسی، عشقی، اخلاقی، اجتماعی، وصف حال و روایت تقسیم می‌شود.

این آهنگ‌ها که (هاوا) نامیده می‌شوند به دسته‌های «یوخاری هاوالار»، «اورتا هاوالار» و «آشاغی هاوالار» تقسیم می‌شوند.

دیوان، تجنیس، اورمیه تاجری سی، گوزلمه، همدان گرایلی سی، قاریص هاواسی، اورمیه امراهی، کوراوغلونون جهلمه سی، پاشا کؤچدو، شرقی، بهمنی، آغاخانسی، سولدوزی، آراز باسادی، قره عینی قیزلار گوزلمه سی و مصری نمونه‌هایی از آهنگ‌های این موسیقی هستند.

اسامی تنی چند از آشیق‌ها:

آشیق اصلان خوی لو، آشیق اسد گؤگجه لی، آشیق درویش اورمولو، آشیق اشرف قارا داغلی، آشیق پناه سالیان لی، آشیق چنگیز قاراداغلی، آشیق دهقان اورمولو، آشیق بولود اورمولو، آشیق قوربان علییاری اورمولو.

لازم به ذکر است در ایران دو شهر اورمیه و قاراداغ در رشد و پرورش آشیق و هنر آشیقی نقش بسزایی داشته‌اند به طوری که قاراداغ به تنهایی ۲۴ آهنگ مخصوص و قریب به ۸۷ آشیق و در شهر اورمیه در گذر زمان ۴۲ آشیق این هنر بی‌بدیل را به دست ما رسانده‌اند و سخت مشغول حفظ و انتقال آن هر چند ذهنی و سینه به سینه هستند.

منبع: کتاب آشیق‌های آذربایجان نوشته‌ی پرویز زارع شاهمرسی، انتشارات آناس تبریز، سال ۱۳۸۶

فلامینگوهای زخمی از چهره های خون آلود تا خون دل...

مهدی عبداللهی

در طول تاریخ بشریت، انسان همواره به دنبال راهی برای ارتقاء ظرفیت‌های وجودی خود بوده و متعاقب آن خواستار تعامل با هم‌نوعان خود است. در این میان ورزش بهانه خوبی است تا بشر بتواند به این نیازهای بنیادین و اساسی خود پاسخ دهد. ورزش با توجه به خاصیت اپیدمیکی که دارد توانسته به یک ابزار خوب برای تعامل و ارتباط ملیت‌ها، رنگ‌ها و اقوام مختلف تبدیل گردد که تا حدودی هم توانسته در این راه به انسان کمک کند.

در این میان همیشه وجود این تفاوت‌ها و تضادها که در میان این طوایف وجود داشته موجب تعرضات و نقض قوانین تعیین شده گردیده است که این امر همیشه موجب تحقیر یا تخریب بخشی از این تفاوت‌ها شده است.

در روزگاری که جوامع بین‌المللی و فدراسیون‌ها برای جلوگیری از این تضادهای نژادی و قومی به دنبال فرهنگ‌سازی در عرصه‌ها و ورزشگاه‌هاست «مانند اشاعه فرهنگ مبارزه با نژاد پرستی (No to racism) و یا احترام به همدیگر (Respect)» اما متأسفانه در برخی جوامع و حتی اماکن ورزشی شاهد نقض این قوانین بین‌المللی هستیم.

اتفاق تلخی که در بازی فینال لیگ برتر والیبالیست‌های تیم‌های پیکان تهران و شهرداری اورمیه در سالن آزادی تهران شاهد آن بودیم که احساسات میلیون‌ها تورک آذربایجانی و جمع کثیری از ورزش‌دوستان را جریحه‌دار کرد.

متأسفانه در این بازی رسم مهمان‌نوازی رعایت نشد و به میهمان بی‌احترامی گردید. تورک‌ها که در همه‌ی عرصه‌ها مخصوصاً در ورزش به خونگرمی و مهمان‌نوازی زبانزداند، در تهران پذیرایی خوبی از آنها به عمل نیامد.

جمع کثیری از هواداران تیم شهرداری اورمیه که برای دیدن و تشویق بازی فینال تیم محبوبشان در ورزشگاه حاضر شده بودند و در حالیکه در تمامی طول بازی به تشویق تیم محبوبشان پرداختند، در پایان بازی با ضرب و شتم شدید ماموران و حتی برخی تماشاگران تیم میزبان مواجه شدند!

آیا این رسم مهمان‌نوازیست...؟

آیا تیم‌های مختلفی که به آذربایجان سفر می‌کنند مورد بی‌مهری قرار می‌گیرند...؟

آیا جزای تشویق تیم محبوب خود زندان است...؟

این اولین باری نیست که تورک‌ها را به بهانه دعوت این‌گونه پذیرایی می‌کنند. از سرداران ملی آذربایجان گرفته تا هواداران تراکتور، حالا هم هواداران شهرداری اورمیه. اما دردناک‌تر از آن زخم‌هایی که در سالن آزادی زده شد سانسور خبری شدید و سکوت مسئولین علی‌الخصوص مقامات کشوری و رئیس فدراسیون والیبال بود. افرادی که منتظر کوچک‌ترین بهانه‌ای هستند تا تیم‌های شهرستانی و هوادارانشان را مورد مواخذه و محرومیت قرار دهند، این بار در مقابل این حرکت زشت و تاسف‌برانگیز سکوت معنی داری کرده و حتی از یک عذرخواهی ساده و دلجویی کوچک امتنا کردند. سانسورهای همیشگی که در ایران اتفاق می‌افتد و به یک امر طبیعی تبدیل شده است که مغایر با قوانین خبر رسانی و رسالت خبرنگاری است.

نمونه بارز این سانسورها را در پخش تلویزیونی بازی‌های اتلتیکومادرید و همچنین در جراید و نشریه‌های کشور مثل روزنامه جام‌جم درباره‌ی اخبار این تیم اسپانیایی می‌توان مشاهده کرد. هر تیم ورزشی یک اسپانسر دارد که آن تیم را ساپورت مالی می‌کند و متعاقباً آن تیم نیز وظیفه‌ی تبلیغ برند آن را بر عهده دارد. تیم اتلتیکومادرید اسپانیا که کشور آذربایجان را بعنوان اسپانسرینگ خود انتخاب کرده و روی پیراهن خود جمله «» را حک کرده است طی یک حرکت مضحک و خنده‌دار هنگام پخش زنده تلویزیونی بازی این تیم پلاکاردهای تبلیغاتی اطراف زمین چمن ورزشگاه این تیم سانسور شد!!! و سوالی که در این زمینه پیش می‌آید این است که چرا نام کشور عربی مثل قطر که بر روی پیراهن تیم بارسلوناست سانسور یا حذف نمی‌گردد؟؟ آیا از بردن نام آذربایجان نیز واهمه دارند؟؟ آیا دلیل این ضرب و شتم‌ها و بی‌توجهی‌ها فقط نام آذربایجان است یا چیز دیگر..

دونیانین ۱۰۰ اونیوئرسیتیه سی سیرالاماسیندا، تورکیه دن ۳ اونیوئرسیتیه یئر آلدی

انگلیسده یوکسک اؤیرنیم ایله ایلگیلی یایملانان «تایمز هیر اجیکیشن THE» آدلی هفته لیک درگی نین، قورولوشو ۵۰ ایلدن اسکی اولمایان دونیانین ۱۰۰ اونیوئرسیتیه سی سیرالاماسیندا تورکیه دن ۳ اونیوئرسیتیه یئر آلدی. درگنین بو ایل دؤردونجو دفعه یایملانان «THE ۱۰۰ Under ۵۰» سیرالاماسینا گؤره، سوئیس دکی «اکول پولی تکنی فدرال ده لوزان» اونیوئرسیتیه سی ایلک دفعه لیسته باشینی چکرکن، گونئی کره ده کی «پوهانگ بیلیم و تکنولوژی اونیوئرسیتیه سی» ایکینجی سیرایا یئرلشدی.

یئنه گونئی کره ده کی «کره ایره لی بیلیم و تکنولوژی انستیتوسو» اوچونجو، هونگ کونگ دکی «هونگ کونگ بیلیم و تکنولوژی اونیوئرسیتیه سی» دؤردونجو و سینگاپور دکی «نایانگ تکنولوژی اونیوئرسیتیه سی» ایسه بشینجی سیرادا یئر آلدی. یاشی ۵۰ ایلین آلتین داکی دونیانین ۱۰۰ اونیوئرسیتیه سیرالاماسیندا تورکیه دن سابانجی اونیوئرسیتیه سی ۱۳.جو، بیل کنت اونیوئرسیتیه سی ۲۸-جی و قوچ اونیوئرسیتیه سی ۵۱-جی سیرادا یئر آلدی.

فئیسبوک، دونیانی اینترنته باغلا یاجاق

فئیسبوک، «internet.org» آدرسینی آچیق بیر پلاتفورما دؤنوشدورجکلرینی بیلدیردی. دنیادا اینترنتی یایماق ایسته یین فئیسبوک، گلیشیدیردی بی پروژه ایله، موبایل اوپراتورلار، حکومتلر و یئرلی گیریشیمچیلرله (شرکتچی) اورتاق شکیلده بیر پلاتفورم میدانا گتیره جک. فئیسبوک، «internet.org» ایله هیندیستان داخل دوققوز اؤلکه ده ۸ میلیون انسانا اینترنت وئره جک.

قادین لارین حافظه سی چوخ داها گوجلو

مرکزی آمریکادا اولان، مایو کلینیک شیرکتی نین آراشدیرماسی، قادین لریق هورمونو استروژنین، قادین لارین حافظه سیندی داها یاخشی قورودوغونو گؤستردی. آراشدیرمایا ۳۰-۹۵ یاش آرالیغیندا ۱۲۴۶ یئتیشکین قاتیلدی.

قاتیلیمچی لارین ۳۰ یاشیندان اعتباراً یاواش-یاواش، ۶۰ یاشیندان سونرا ایسه سرعتله کیچیلن، بئینین حافظه یه باغلی بؤلگه لری نین حجمی آراشدیریلدی. بیلیم اینسان لاری، کیشی لری ن حافظه سی نین ایسه ۴۰ یاشیندان سونرا، قادین لارا گؤره داها تئز ضعیفله دیینی ایفاده ائتدی.

بو بؤلومده «trt.net.tr/turki» سیتیه سیندن یارار لانمیشیق.

Savcıq ساوچیق

آذربایجان تورکجهسی:

- بیر گون گلیب سوروشاجاقسان منی می داها چوخ سئویرسن یوخسا تانرینی می دئییه... من هئج دوشونمه دن تانرینی دئییه جهیم و سن کوسوب گنده جکسن. آما هاردان بيله جکسن ایچیمده کی تانری نین سن اولدوغونو.
- هر نه بی کیچیک گۆرمه، نقطه لر ده کیچیکدیر آما جومه نی بیتیر...
- دونیا مالی گۆی قورشاغینا بنزر، اوزاقدان گۆزل گۆرونر آما کیمسه یه بار اولماز.
- قادینلار سؤزلریله دئییل، گۆزلریله دانیشار اصلینده. بو اوزدن اونلاری آنلاماق اوچون دینله مک یئتمز، ایزله مک گرک یالنیز جا...
- اینسانلارا گووه نیب یولا چیخانلار یاری یولدا قالارلار.
- اگر بیر گون چاره سیز قالسانیز بیر قورتاریجی گۆزله مه یین ... قورتاریجی اؤزونوز اولون! (م.ک آتاتورک)
- موتلو اولمای یی یارینا (صاباح) بوراخماق، قارشیا کئچمک اوچون چایین دورماسینی گۆزله مه یه بنزر و بیلیرسن، او چای هئج زامان دورماز!
- اینسانلارین بیر- بیرینی سئومه دیی توپولملار بیر جور آیاقدان دورا بیلر. آما اینسانلارین بیر- بیرینه سایغی دویمادیغی توپولملار، کسینلیکله ییخیلار.
- قیز آغلامیشسا سئومیشدیر. آما اوغلان آغلامیشسا او قیزی هئج کیمسه او اوغلان کیمی سئومه یه جکدیر.
- اؤزونو نه قدر بؤیوک گۆرسن گۆر. منده یالنیز گۆزومون گۆردویو قدرسن. سونراسی یوخ...
- سئون اوغلان دئمز کی «سئچ یا او، یا دا من» قیزین تپه سیندن وورار دئیر کی «منیمسن!» ؛
- «قیسقانماق» گوون اسکیکلی بی دئییل، سئوگی آرتیقلیغی دیر ...
- داریخماقدان داها پیس بیر شئی وارسا، او دا داریخدیغینی دئییه بیلمه مکدیر ...
- یولداش دئدییین: سؤز ساخلادیغینی بیلن، سنی باشقاسینا ساتمایان، پیس گونونده یانیندا اولان، کوسنده دۆزه بیلمه ییب باریشدیغین اینساندیر.
- نه قدر ایچیرسن ایچ، باشین دؤتر دوستوم، گئدنلر دئییل...
- بلکه من اوشاقلار ایچینده ان یاخشیی دئییلیم، آما سن آنالارین ایچینده ان یاخشیی سان...
- چوخ گولن اینسانلارا یاخشی داورانین، چونکو اونلار هر زامان تک آغلابارلار...
- گئتمز دئدییم گونددیم... بیرده باخدییم کی ، آیریلیغین دیبینده ایم...
- سنله اولمور دئدین ... امین (مطمئن) اول سنسیز اولمور دا دئییه جکسن... آما اوندا چوخ گنج اولاجاق!...

- Türkiye türkçesi:
- Kendiniz için değil, bağlı bulunduğunuz ulus için elbirliği ile çalışınız. Çalışmaların en yükseği budur. (M.K Atatürk)
- Düşüğünüzde yanınızda olanlara iyi bakın ki kalkınca kimle yürüyeceğinizi iyi bilirsiniz...
- Bana yaptığın dünyadaki en büyük iyilik bana dünyanın en iyi örneği olmandır. ataların en iyisi olan benim atam, günün kutlu olsun ...
- Uzaklık deyip dert ettiğin nedir ki sevgili? Biz yaradanı görmeden sevmedik mi?
- Toprak, sevdiklerimizi aldığı için mi böyle güzel kokar? (Turgut Uyar)

گئت

بیر کره انام دئدی:
 آی اوشاق لاریم
 بیر تاپماجام وار،
 کیم آچار منه سیررینی اونون؟
 (بیر تابوت وار
 قابیغی حالوادان
 ایچی تاختادان،
 قابیغی ایسه گلن گئدن اوچون یول یئمه یی.)
 باجیم، خورمادیر، دئدی.
 انام گولومسه ییب باغرینا باسدی اونو
 اما من
 گۆز یاش لاریما بوغولدوم
 دئدیم: آنا،
 بو منیم آنا یوردوم دور!

احمد مطر

بئنه بو شهرده اوز اوزه گلدیک
 نئیله یک آیریجا شهریمیز یوخ
 بلکی ده بیز خوشبخت اولا بیلردیک
 بلکی ده خوشبختیک خبریمیز یوخ!
 آرادان نئچه ایل گئچیب دیر گۆرن؟!
 تانیا بیلمه دیم منی باغیشلا
 من انله سانیردیم سن سیز اؤل رم
 من سن سیز اؤلمه دیم؛ منی باغیشلا!!

رامیز روشن

ایندی کی بئله ایسته بیرسن، یاخشی گئت
 منی دوشونمه، راحت اول یالنیز قالا بیلهرم
 سن ده بیلیرسن هئچ بیر آجی سونسوزا تک سورمز
 حتی هر آن یئنیدن سنوه بیلهرم

اولمازدی؛ من ده بیلیرم، حاقلی سان، یاخشی گئت
 قورخما، سنینله گئرچکدن دوست اولا بیلهرم
 اصلینده من ده اوزون زاماندان بری دیر سنه
 آریلماق ایسته دی ییمی دئینمیردیم، یاخشی، گئت

ایکیمیز ایچین ده دوغرو اولان بئله دیر، گئت
 اینان منه؛ ساندیغین قدر اوزگون دئیلم
 ایچیمده یئپ یئنی بیر حیاتا باشلامانین
 سنوینجی و هیجانی وار آرتیق گئت

گئت ... گئت ... گئتمه، قال، نه اولور؟!

گئتمه، قال، یالان سؤیله دیم
 دوغرو دئییل آریلیغا داها هئچ حاضر دئیلم
 آرامیزدا یاشانا جاق یاریم قالان بیر شئی لر وار
 گئتمه دور، داها ایندیدن دل لی کیمی اؤزله دیم!

سنژن آکسو

گلجه ییم، گۆزله، دئدین منه

من گۆزله مه دیم،

سن ده گلمه دین!

اؤلوم کیمی بیر شئی دی

اما کیمسه اؤلمه دی!

آتیلا ایلههان

قوربانلىق

يايىن ايستى بىر گونونده
داغدان غمگين گونش دوغدو
هله او گون، گون باتمادان
بهرنگىنى آراز بوغدو!...

يايىلدى بىر كۆلگه سودا!...
سولار آشدى... چالخالاندى!...
آراز اوزون بىر نيل سانيب
بهرنگىنى قوربان ساندى!...

او زمانكى باغچالاردا
قوشلار اوچدو، گول الندى...
آراز اوددو قوربانليغين
قىزىل سولار حلقه لندى...

اوزاق لاردان آخيب گلن
آراز اوغلون قوجاقلادى
قارا يترده ياتدى صمد
سئل آغلادى... ائل آغلادى

بهرنگىنى ياد اندرکن
جان اودلنار، اورك يانار
دستان لارين اوخويانلار:
حرمت ايله اونو انار

ظلمت چۆكسه افوق لارا
يئنه گونون رنگى قالار
يوروش انتسه شاختا بوران
اونودولماز گوللو بهار...

حبيب ساهر

سسينده ياشيرام
گۆزلرين سون سئودىگيم كىتاب
كيپريك چالديقجا
واراقلانير

سيد حيدر بايات

بهاريم دى منيم

اول گوزل نازلا گلن، سئوگيلى ياريم دى منيم
حاياتيم دويغولاريم، هر نه كى واريم دى منيم
گووهنن ياردى منه، قيسقانارام اؤزگه لره
من ده فخر ائيله يهرم، شان و وقاريم دى منيم
ويس ايله رامين دئيبليب، وامق و عذرا بيليرم
اولارام كوراوغلوسو، ياردا نيگاريم دى منيم
گر قارانليقدا قالم، چوخلو منه لازيم اولان
سحرريم هم صنميم، چشم خماريم دى منيم
من سوسوز لاله كيمين چۆلده بيتن بىر گول اولام
آلاهيىن وئرگيسى، نئيسانلى بهاريم دى منيم
نه قدر من چاليشام تا كى منى دىنلعيه سن؟
يوخسا سن سيز يثريم آنجاق كى مزاريم دى منيم

اميد الهامى علمدارى (اؤيرنجى)

Bu qurala dayanaraq, birsıra iki deyişli sözlərin daha doğrusunu bəirləmək olan-aqlıdır.

örnəyin; "qaynarca" sözü "qəynərcədən" daha doğrudur(niyə?). Habelə "qara" ilə "qərə" sözlərinin quruluşunda "Q" hərfi olduğuna görə sözün qalın səslisi olanı(qara) daha doğru olmalıdır.

7. Türkcə sözlərinin quruluşunda "K,G" səslərindən azı biri olsa, o söz incə səslil olmalıdır.

Örnək: gümüş, kimlik, gözlük, pətək, giriş.

Qaynaqlar:

1. müasir ədəbi azəri dili- pr.dr məhəmməd tağı zehtabi.
2. Azərbaycan dilinin qrammatikası- yazarlar:qasim həsənov, kamil əliyev və fe-reydoun cəlilov- köçürən: adil irşadifər- təlaş yayın evi.

¹: bu bölümün ön qoşulu(pişniyaz) dəniz dərgisinin 10- cu sayısında "1-ci bölüm" olaraq yayınlanmışdır.

5. ikinci tam qapalı hica:

Üç səssiz və birinci səssizdən sonra bir səslidən qurulmuş hica (ikinci örtülü qapalı hica). Sonrakı iki səslidən birinin sunur cingilti səs olması gərəklidir. Sunur cingilti səssizlər bunlardır: "L,M,N,R,Y"

Örnək: **Türk/ qa + xınc/ yurd.**

Sonunda iki səssiz olan hicaların bir sırasının başlanğıcında səssiz olmur (ikinci örtüsüz qapalı hica).

Örnək: **alt/ ört + mək/ üst.**

Sözcüklərin son hərfi:

Azərbaycan Türkcəsinin sözləri eşildiyi kimi yazılır. Hər dildə olduğu kimi bizim də dilimizdə, sürəc boyunca yazı dili ilə danışq dili ayrılışmışdır.

Aşağıda gətirdiyimiz qurallar Türkcəmizin daha doğru yazılması və danışılmasını sağlayacaqdır.

1. sonu "Ğ" ya "X" vəya "Q" söylənişli sözlər (qalın səslilər) tək hicalı olduqda "Ğ" vəya "X" ilə bitməli, iki vəya çox hicalı olduqda son hərfi yalnız "Q" biçimində bitməlidir. başqa sözlə, tək hicalı sözlərin son hərfi elin ağzından eşildiyi kimi yazılmalıdır (Ğ yada X). ama birdən çox hicalıları elimizin deyişinə baxmayaraq yalnız "Q" biçimində bitirməliyik.

Örnək: tək hicalı sözlər: **çox, ax, ağ, yağ.**

iki vəya çox hicalı sözlər: **uşaq, toyuq, qardaşlıq, oxşatmaq.**

2. Azərbaycan Türkcəsinin qalın səslə eyləmlilikləri (məsdər) "Q" səsi ilə, incə səslə eyləmlilikləri də "K" səsi ilə bitər.

Başqa sözlə; eyləmlilər qalın səslə sözlərin kökünə "maq" artırılmaqla və incə səslə sözlərin kökünə isə "mək" artırılmaqla oluşırlar.

Örnək:

Qalınlarda → **yazmaq, qurtulmaq, ayrılışmaq.**

İncələrdə → **sevmək, düzölmək, birləşmək.**

Son hərfin dəyişilməsi:

3. sözlərin sonundakı "Q" hərfi, iki səslə arasına düşsə, "Ğ" hərfinə çevrilər.

Örnək: **uşaq + ı = uşağı/ toyuq + u = toyuğu/ bayraq + ımız = bayrağıımız.**

4. sözlərin sonundakı "K" hərfi iki səslə arasına düşəndə, "Y" hərfinə çevrilər. Artırmalıyq, keçmişdəki Türkcə yazınsal (ədəbi) qaynaqlarda, "K" iki səslə arasına düşdükdə "G" hərfinə də dönüşərmiş, ancaq çağdaş Türkcəmizdə yalnız "Y" hərfinə dönüşür.

Örnək: **çörək + i = çörəyi (çörəgi)/ Türklük + ümüz = Türklüyümüz (Türklügümüz)/ gələcək + əm = gələcəyəm.**

5. iki vəya çox hicalı sözlərin sonundakı "T" hərfi, iki səslə arasına düşərsə, "D" hərfinə çevrilməlidir.

Örnək: **çürüt + ər = çürüdər/ qurut + ur = qurudur/unut + acağam = unudacağam.**

Ancaq tək hicalı sözlərdə "T" hərfi iki səslə arasına düşdükdə dəyişilməz.

Örnək: **ət + i = əti/ tut + ulmaq = tutulmaq/ bat + ı = batı/**

* önəmli: "et" və "get" eyləmlərindən başqa: **et + ir = edir/ get + ir = gedir.**

Səslilərlə səssizlərin ilgisi:

6. hər Türkcə sözünün quruluşunda "Ğ,X,Q" səssizlərindən azı biri olarsa, o sözün səsliləri qalın olmalıdır.

Örnək: **ağac, çuxur, otaq, toxum, bağışlamaq.**

Örnəyin:

“A” səslisinin birinci hicada gəldiyində, sonrakı hicalarda gələ bilməyən səsliləri üç addımda ələyərək, gələ bilənləri bəliirləyəcəyik.

1-ci addım: damaq uyuşması

“A” səslisinin qalın olduğuna baxaraq, sonrakı hicalarda gələn səslilər də qalın olmalıdır. Bu nədənlə incə səslilər(e,ə,i,ö,ü) ələnlər(qaldırılmaq).

2-ci addım: yalnız birinci hicada gələ bilən səslilər qalan dörd səslidən(a,ı,o,u), “o” səslisi yalnız birinci hicada gələ bilən üç səslidən biri olduğuna görə qaldırılır.

3-cü addım: dodaq uyuşması

“A” səslisinin dodaqlanmayan olduğundan dolayı, sözcüyün dodaq uyumuna sığması gərəklidir. Bu nədənlə yerdə qalan üç səslidən(a,ı,u), “u” səslisi dodaqlanan olduğuna görə ələnlər. Sonucda “a,ı” səsliləri sonrakı hicalarda gələ bilən səslilər olaraq bəliirləndilər.

İkinci örnək:

“Ö” səslisinin birinci hicada gəldiyində:

1-ci addım: damaq uyuşması

“Ö” səslisi incədir → qalın səslilər(a,ı,o,u) ələnlər.

2-ci addım: yalnız birinci hicada gələ bilənlər

Qalan beş səslidən(e,ə,i,ö,ü), “e,ö” səsliləri yalnız birinci hicada gələ bilən səslidirlər → “e,ö” səsliləri ələnlər.

3-cü addım: dodaq uyuşması

“Ö” səslisi dodaqlanandır → dodaq uyuşması quralı pozula bilər

Sonucda “ə,i,ü” səsliləri sonrakı hicalarda gələ bilən səslilər olaraq bəliirləndilər.

Hica(heca):

Hica sözlərin parça-parça söylənişindən yaranır. Hər parça bir hica və hər hicada bir səslilə vardır. Sözlərdə hər neçə dənə səslilə olsa, bir obelə də hica olmalıdır. Başqa sözlə, səslilərin sayısı sözlərin neçə hicalı olduğunu bəliirləyir.

Səslilərin sayısına görə sözlər **bir** hicalı /göz/, **iki** hicalı /ana/, **üç** hicalı /ayrılıq/, **dörd** hicalı /Azərbaycan/, **beş** hicalı /sevindirici/, **altı** hicalı /özgələşdirilmiş/ və ... ola bilərlər.

Səssizlə başlanan hica örtülü və səslilə ilə başlanan hica isə örtüsüz hica adlandırılır. Habelə səssizlə bitən hicaya qapalı(bağlı) və səslilə ilə bitən hicaya açıq hica deyilir.

Azərbaycan Türkcəsində yalnız Türkcə kökənli sözləri düşünərək beş cür hica quruluşu(yapı) saymaq olar:

1. tam açıq hica:(örtüsüz açıq hica)

Sözün başlanğıcında gələn və yalnız bir səslidən oluşan hicalar.

Örnək: **A** + na/ **o** + ba/ **i** + ki.

2. açıq hica:(örtülü açıq hica)

Bir səssiz və bir səslidən oluşan hicalar. Bu hicalar sözün hər yerində gələ bilərlər.

örnək: **ba** + **cı**/ dər + **gi**/ **do** + **lu**.

3. qapalı hica:(örtüsüz qapalı hica)

Sözün başlanğıcında gələn və bir səslilə ilə bir səssizdən qurulan hica.

Örnək: **od**/ **iş** + ç/ **oy** + ma.

4. tam qapalı hica:(örtülü qapalı hica)

İki səssizin arasında bir səslidən oluşan hica və sözün hər yerində gələ bilər.

Örnək: **gül**/ də + **niz**/ **qal** + **dır** + **maq**.

Azərbaycan Türkcəsinin dilbilgisi 2-ci bölüm¹

Yasir Rəncbəri

Ardıcılıq quralı:

səslilərin biri-birinin ardınca necə gəlməsinə “ardıcılıq” quralı(təvali qanunu) deyilir. Bu qural yalnız səslilərə özəldir. Türk dilində sözcüklərin səsliləri arasında bəlgirgin bir ilişki vardır. Demək, özgün Türk sözlərində, səslilər bir-biri ilə daha çox uyğunlaşırlar. ardıcılıq, dilimizin bir neçə quralının birləşməsindən yaranmışdır. Bu quralı öyrənmək üçün Türkcəmizin damaq uyuşması(incə-qalın) və dodaq uyuşması(dodaqlanan-dodaqlanmayan) qurallarını bilmək gərəklidir. Bu qurala dayanaraq, Azərbaycan Türkcəsinin bir sözcüyünün ilk səslisini bilsək, sonrakı hicalarda gələn səsliləri bəlgirgə bilərik. Demək, ana dilimizin hər bir sözcüyünün sonrakı hicalarda gələn səsliləri birinci hicanın səslisindən asılıdır. Buna görə Türkcəni ərəb kökənli əlifbaya yazdıqda, birinci səslinin bəlgirtisini (işarə) qoymaq yetərlidir və sonrakı səslilərin bəlgirtisini qoymasaq da belə, ardıcılığa dayanaraq onları doğru oxuya biləcəyik.

Ardıcılıq quralı damaq və dodaq uyumunun yanı sıra iki önəmli qonunu da qapsamaqdadır.

Birincisi: bir sözün ilk səslisi dodaqlanmayan(a,e,ə,ı,i,) olarsa, o söz kəsinliklə dodaq uyuşması quralına sığmalı və qural pozulmamalıdır. Ancaq sözün ilk səslisi dodaqlanan(o,ö,u,ü) olduqda, dodaq uyuşması pozula da bilər və sözcüyün bu qurala sığması gərəkli deyildir.

İkincisi: Azərbaycan Türkcəsinin 9 səslisindən üçü, demək “e,o,ö” səsliləri, sözün yalnız birinci hicasında gələ bilər və sonrakı hicalarda işlənməzlər. Qalan 6 səslisi(a,ə,ı,i,u,ü) sözün hər yerində işləne bilər.

aşağıdakı çizgəcdə səslilərin Türkcə sözcüklər quruluşundakı sırası bəlgirlənmişdir.

AZƏRBAYCAN TÜRKCƏSİNİN ARDICILLIQ QURALI	Birinci hicada olanda	Sonrakı hicalarda gələ bilən səslilər	Örnəklər
Birinci hicada gələnələr	E	ə - i	eşikdəkilər, elimiz, getdikcə, sevənlər
	O	a - ı - u	odunluq, dondurma, oturmamış, yorğun
	Ö	ə - i - ü	ödəmək, tökülmüş, ölkəmiz, bölüşdüklərim
Hər yerdə gələnələr	A	a - ı	ardıcıl, barışmalıyıq, yardımçı, savalan
	Ə	ə - i	əkinçi, gəlməmişdik, dəyərli, sənsizlik
	I	a - ı	ışıklar, dırnaq, ıldırım, çırağımız
	İ	ə - i	ilişmişdilər, illərimiz, birinci, istəmək
	U	a - ı - u	ulduz, uduzmamış, buralı, duyğulanmış
	Ü	ə - i - ü	üşümək, sürücülərin, düzənləmək, Türklük

Yuxarıda deyilən dörd yontəmə(üsul) vəya qısacası ardıcılığa dayanaraq çizgəcdəki düzənin hər bölümünü açıqlaya bilər.

كسىن اولراق بىلىنمەلى دېر،
تور ك مىللىتى نىن دېلى و مىللى منلى بى
بوتون ياشامىندا حاكم و اساس قالاچاقدير.